

Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu (1265-1334/1849-1916)

Ahmet Kavas*

Ottoman Rule on the Shores of East Africa: The Position of the Port of Seylac in Northern Somalia (H. 1265–1334/1849–1916)

Starting in the early 16th century, the Ottomans, who were active on the shores of the Red Sea and East Africa, began to extend their sphere of domination to the northern parts of Yemen and Somalia. Among the many ports in the region, the port of Seylac (Ottoman Zeyla), lying at the entrance to the Bab al-Mandeb Strait and west of the Gulf of Aden, preserved its importance throughout history, and, in the 19th century, it acquired an even more strategic position for the European colonialist powers. While under the Ottoman administration, it had been a port on the frontier of the province of Yemen, and at one point, was transferred to the Egyptian khedivate, along with the ports of Sawakin Massawa, and Assab. But in 1882, when Britain occupied this country, it became a direct dependency of Istanbul. Although the administration of all the ports in the environs came under the control of Britain, France and Italy, it remained part of the Ottoman realm until it was turned over to Ethiopia in 1916. The obligations of this dependency were primarily restricted to the regular payment of taxes, to the furnishing of troops from Yemen during internal disorders, and to the strengthening of mutual relations with the local administrators.

Aden Körfezinin batısındaki Zeyla İskelesi tarih boyunca önemli bir konumda olup halen Somali devleti sınırları içinde yer almaktadır. Kızıldeniz'e giriş noktasındaki bu iskele XIX. asrın ikinci yarısında önce Yemen eyaleti, ardından da Mısır Hıdivliği tarafından idare edildi. Bu asırdaki konumu Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olduğu kadar, Kızıldeniz'in batı sahillerini ele geçirmeye çalışan Avrupa devletlerinin dikkatlerini üzerine çekmesiyle daha da önem kazandı. Bilhassa bölgedeki mevcut hakların muhafaza edilmesi için son derece stratejik noktada yer aldığı için devletin dış siyasetinde de uzun yıllar devam edecek bir mesele haline dönüştü.

* Dr. Ahmet Kavas, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

Afrika boynuzu olarak da tarif edilen kıtanın en doğusunda yer alan ve Aden Körfezi ile Hint Okyanusu sahillerinde sıralanan iskelelerin Osmanlı dönemindeki konumları günümüze kadar incelenmemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu kıtadaki önemli bir parçasını teşkil eden Habeş eyaleti konusunda Cengiz Orhonlu'nun eseri¹ dışında bölge hakkında Salih Özbaran'ın da yayımlanmış bir makalesi bulunmaktadır². Bu iskelelerden Zeyla'nın deniz yoluyla Kızıldeniz'den ve Hint Okyanusu'ndan Güney Asya'ya yapılan seferler için önemli bir noktada yer alması dolayısıyla birçok eserde burası hakkında, dağınık da olsa, bazı bilgilere rastlanmaktadır. Bu makalenin amacı Avrupalı sömürgeci devletlerin XIX. asrın ikinci yarısında Somali ve Kızıldeniz'in batı sahillerini işgalleri öncesinde Osmanlı Devleti'nin doğrudan veya Mısır Hıdivliği vasıtasıyla buradaki hakimiyetini ele almaktır.

XVI. asrın başında Kızıldeniz sahillerindeki birçok iskele gibi Osmanlı idaresine giren Zeyla ve civarında, ilk defa XI. asrın ortalarında Ömer Veleşma tarafından Evfât Emirliği kuruldu. 1329 yılında burayı ziyaret eden İbn Battuta'nın *Seyâhatnâme*'sinde Zeyla hakkında önemli malûmat bulunmaktadır.³ Bu emirlik XV. asrın başına kadar hüküm sürdükten sonra yerini Adel Emirliği'ne bıraktı.⁴ Mesûdî ise Zeyla'yı Habeşlilerin yurdu olarak gösterirken İstahrî de bu iskelenin Hicaz ve Yemen için son derece önemli bir liman olduğuna işaret etmekteydi.⁵ Doğu Afrika'nın iç kısımlarındaki bölgeler ile Hint Okyanusu sahilindeki iskelelere denizden yapılan ulaşımın hareket noktasında yer alan Zeyla, aynı zamanda müslümanlar için dinî, iktisâdî ve idârî bakımdan önemini daima korudu.⁶ Eski dönemlerden itibaren buranın tüccarları inci, köle, altın ve kahve ticareti yapmaktaydılar. Etiyopya'daki Harar'dan sevk edilen kahve dışısında, Yemen'e canlı hayvan ve deri sevki de bu iskeleden gerçekleştiriliyordu.⁷

Zeyla Emirliği Habeş Krallığı ile defalarca savaşmasına rağmen⁸ İslâm dünyası ile tesis edilen işbirliği sayesinde XV. asrın başına kadar bölgedeki merkezî konumunu ve ticarî hareketliliğini korudu. Makrizî'ye göre bu devlet o dönemde yedi küçük emirlikten ibaretti. Daha sonra emirliğin merkezi Harar'a taşındı ve emir Ahmed b. İbrahim 1506 yılında imam sıfatıyla emirliğin başına geçince, Masavva'ya kadar Kızıldeniz'in batı sahilini topraklarına kattı. 1517 yılında Portekiz donanması Kızıldeniz'e

- 1 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaset Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- 2 Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 31, Mart 1977, s.65-146. Bu makale yazarın 1977 yılında takdim ettiği doçentlik tezinin yayımlanmış halidir. Ayrıca bak. Mansel Longworth Dames, "The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century", *The Journal of the Royal Asiatic Society*, London 1921, pp.1-28 (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1997, s. 9-36.
- 3 İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I (trc. Mehmed Şerif), Matbaa-i Amire, İstanbul 1333-1335, s. 276; Joseph Cuoq, *L'Islam en Ethiopie des origines au XVIe siècle*, Nouvelles éditions latines, Paris 1981, s.54-64.
- 4 Mehmet Aykaç, "Evfât", *DİA*, XI, s.517-518; A. Grohmann- Vâhid Çabuk, "Zeylâ", *İA*, XIII, s.551-553.
- 5 L. Marcel Devic, *Le pays des zendjs où la côte d'orientale d'Afrique*, Oriental Press, Paris 1883, s.54.
- 6 Muhammed Ferid es-Seyyid Haccâc, *Safahât min Târihi's-Somal*, Dârü'l-Maarif, Kahire 1983, s.20.
- 7 A. Grohmann, "Zaila", *El (Fr.)*, IV, s.1266-1267.
- 8 Receb Muhammed Abdülhalim, *el-Alakâtü's-Siyâsiyyetü beyne Müslimi'z-Zeylâ ve Nasâra'l-Habeşeti fi'l-Usûri'l-Vüstâ*, Matbaatü Camiati'l-Kahire, Kahire 1985.

girerek Cidde'ye kadar geldiyse de burada Osmanlılar tarafından geri dönmeye mecbur bırakıldığında yolu üzerindeki Zeyla'yı tahrir ederek çekildi.⁹

Habeşistan ve Somali tarihinde önemli bir yer tutan Zeyla/Harar Emirliği Osmanlıların Yemen'i hakimiyetleri altına aldıkları XVI. asrın ortalarında, onlardan temin ettiği ateşli silâhlar sayesinde bölgede önemli bir güç haline geldi. Harar yeni merkez olunca emirlik buranın adıyla tanındı ve gittikçe kuvvetlenerek kısa fetret dönemleri dışında XIX. asrın sonuna kadar varlığını sürdürdü. Başlangıçtan son emir Abdullah'ın hakimiyetini Habeş kralına kaptırdığı 1887 yılına kadar toplam 55 emir tahta çıktı.¹⁰

1869 yılında açılan Suveys Kanalı, Kızıldeniz civarındaki bölgeler için yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. Bundan böyle Osmanlı Devleti için buralara deniz kuvveti sevk etmek kolaylaşmakla birlikte Basra Tersanesi'nin eski gücüne kavuşturulması, Kızıldeniz sahillerinde yeni liman ve merkezler kurarak eski gücünün açıkça gösterilmesi ve bütün bölgelerdeki şeyhler ile reislerin halifeye bağlılıklarının bir kez daha kuvvetlendirilmesi gerekiyordu. Padişahın emriyle beş hafif gemiden oluşan bir donanma Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Arap Yarımadası sahillerini gezerek devletin birer parçası sayılan bu yerleri muhafaza etmek üzere Miralay Ahmed Bey kumandasında gönderilecekti. Fakat Avrupa'da çıkan karışıklıklar sebebiyle bu donanma geçici olarak Rumeli ve Karadeniz sahillerinin emniyet ve asayişi için görevlendirildi.¹¹

Osmanlı Devletinin hakimiyeti Zeyla İskeleyi'nin de bağlı olduğu Yemen eyaletinde üç defa kesintiye uğrayarak yerli idarecilerin eline geçmişse de¹² son olarak idarenin yeniden tesis edildiği 1850 yılından itibaren Aden Körfezi civarındaki bütün iskelelerin hakimiyet altında tutulmasına büyük önem verildi. Çünkü Mekke ve Medine'ye Kızıldeniz üzerinden gelebilecek bir saldırı karşısında Babü'l-Mendeb Boğazı ve civarının Osmanlı idaresinde tutulması hayati önem taşıyordu. Ancak o dönemde Kızıldeniz'in batı sahillerinde bulunan mahallere merkezden asker ve memurlar göndermek yerine genelde oraların hâkimleri kendi bölgelerinden sorumlu tutuldu. Merkezle irtibatını ise buralara en yakın valiler sağlamakla mükelleftiler.

9 Ahmed Raşid, *Tarih-i Yemen ve Sana*, Basiret Matbaası, İstanbul 1291 (1884), s.21; Littman, "Harar", *IA*, V/1, s.225-226; Emirliğin merkezinin Zeyla'dan Harar'a taşınmasının emir Ebubekir İbn Muhammed tarafından 1520 yılında gerçekleştirildiği yaygın rivayettir. Bak. Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.23; Jean-Louis Bacqué-Grammont et Anne Kroell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer rouge - L'affaire de Djedda en 1517*, Le Caire 1988, s.44-45.

10 Zeyla-Harar emirliği son emir Abdullah'ın Etiyopya (Habeşistan) kralı II. Menilek ile 887'de yaptığı Tşalonko savaşını kaybetmesi üzerine yıkıldı. Bak. Muhammed Ferid es-Seyyid Haccâc, *a.g.e.*, s.11-13; Littmann, "Harar", *IA*, V/1, s.225-226.

11 BOA., BEO Ayniyat-Arabistan Defteri, n.874, s.1; 1869 yılında Suveys Kanalı açılmadan önce Basra Tersanesi'ne gönderilecek bir gemi Ümit Burnu'nu dolaşarak gitmek zorundaydı. Sultan Abdülaziz döneminde Bağdat valisinin isteği üzerine Basra'ya gönderilen iki korvet ancak on dört aylık bir deniz seyahatinden sonra buraya ulaşmıştı. (Hayati Tezel, *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1973, s. 648; Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, Deniz Matbaası, İstanbul 1982, II, s.34., III, s.200-201).

12 Nureddin Bey, *Yemen Layihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1327 (1909), s.4-5. Yemen'de Osmanlı'nın hakimiyet kurduğu dönemler: 1- 921-943 (1515-1536); 2- 945-1045 (1538-1636); 3- 1265-1267 (1849-1851).

Zeyla'nın Osmanlı İdaresine Girmesi:

Bu iskelenin ilk defa 1520 yılında Portekizlerle Kızıldeniz'de yapılan mücadeleler esnasında Osmanlı topraklarına katıldığı ileri sürülmektedir.¹³ Osmanlıların Kızıldeniz'de etkili bir güç olması Özdemir Paşa'nın 954 (1547) yılında bölgedeki faaliyetleriyle başladı ve Zeyla 964 (1559) yılında devletin bir parçası haline geldi. Yerine geçen oğlu Osman Paşa tarafından kurulan Habeş eyaleti içerisinde bir sancak merkezi yapıldı.¹⁴

Zeyla, doğu Afrika'nın en uç kısmındaki önemli iskelelerden biri olarak etraftan tecrit edilmiş bir noktada Osmanlı hazinesine yıllık 300 lira vergi veren bir şeyh tarafından idare edilmekteydi. Liman olarak önemli bir konumda olup aynı zamanda Mısır ile bugünkü Sudan devletinin batısında yer alan Darfûr arasındaki münasebetler buradan sağlanıyordu.¹⁵ Zeyla'nın merkezinde yaşayan Arap, Somali ve Afar soylu kimseler ticarete olan yatkınlıkları sebebiyle Cidde, Basra ve Hindistan taraflarına ticari seferler düzenlemekteydiler.¹⁶ Evliya Çelebi de o dönemde ziyaret ettiği Zeyla iskelesi hakkında tafsilatlı bilgi vermektedir.¹⁷

Zaman zaman mahallî reislerin idaresinde kalan Zeyla XVII. asırda Habeş eyaletinin malî bakımdan zayıflaması üzerine Hristiyan Habeşistan kralı tarafından bütün sahildeki mahaller gibi işgal edildi. XVIII. asırda burası yeniden Arap, Somali ve Afar tüccarları için önemli bir ticaret merkezi oldu. Kızıldeniz üzerinden ticaretin azalması ve Zeyla-Harar ticaret yolu yerine Tâcûra-Şuva (Shoa) yolunun açılmasından sonra tarihî liman iyice etkisiz hale geldi.¹⁸

Osmanlı hakimiyetinde Zeyla'nın idarî yapısının zamanla değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta Habeş ve Yemen eyaletlerine bağlı bir sancak olduğu rivayeti dışında, Evliya Çelebi de burada bir kaymakamın bulunduğu bahsetmektedir. XIX. asırda ise Hudeyde Sancağı'na bağlı bir kaza olarak Yemen eyaleti sınırları içinde kabul edilmekteydi. Ancak buraya İstanbul'dan bir kaymakam tayin etmek yerine, yerliler arasında saygınlığı bulunan şeyh unvanlı bir müdür tarafından idaresi tercih edilmekteydi. Hidiv İsmail Paşa'ya geçici olarak 1875 yılında verilmesinden sonra Berbera ile birlikte Kuzey Somali Mısır Sudan'ına bağlı iki muhafaza yapıldı. Önce Hatt-ı Üstüva valisi Rauf Paşa buraya vali olarak tayin edildiyse de buranın emiri olan Ebubekir Şuheyî önce vekaleten, daha sonra asaleten muhafız tayin edildi.¹⁹

13 Hulusi Yavuz, *Kabe ve Haremün İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti (1517-1571)*, Necatibey Matbaası, İstanbul 1984, s. 196 (Bu bilgi için bk., R.B. Serjeant, *The Portuguese of the South Arabian Coast*, The Clarendon Press, Oxford 1963, s. 18); Cengiz Orhonlu, XVI. asrın ilk yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XII/16, s. 1-24.

14 Abdülmümin b. Ali, *Mirâtü'l-Yemen*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma no: 6129, s. 75-76; A. Grohmann- Vâhid Çabuk, "Zeylâ", *İA*, XIII, s. 551-553.

15 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, dosya no: 3-A, sıra: 43, 10 Temmuz 1875 tarihli Fransızca belge.

16 Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 136.

17 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Devlet Basımevi, İstanbul 1934, X, s. 952-955.

18 Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 136-137.

19 Abdurrahman Râfî Bey, *Asru İsmâil*, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1948/1367, I, 131-132.

1848 yılında Yemen eyaletinin meşhur iskelelerinden Muha'ya bağlandığı dönemde Zeyla iskelesinin müdürü el-Hâc Ali Şârmârkî idi. Asiriler burayı yağmalayıp harap ettiler. Bölgede kesintiye uğrayan Osmanlı hakimiyetini yeniden tesis etmek üzere 1265 (1849) yılında Kıbrıslı Tevfik Paşa tarafından yapılan sefer sonucunda Zeyla iskelesi Hudeyde sancağına bağlandı.²⁰

İngiliz seyyah Richard F. Burton hac mevsimine rastlayan 1854 yılı Ekim ayında Müslüman kıyafetinde gizlice Mekke'yi gezmişti. Aynı şekilde o güne kadar hiçbir batılının ayak basmadığı Harar'ı da görmek istedi. Aden üzerinden geldiği Zeyla'da el-Hâc Ali Şârmârkî (el-Hadj Scharmarmé) tarafından karşılandı. Onun buraya seyahat ettiği günlerde İsa kabilesine mensup kimseler Zeyla üzerine yeni bir baskın düzenlediler. Saldırı esnasında oğlu öldürülen hakim, Richard F. Burton'a seyahati esnasında ihtiyacı olan yiyecek ile ulaşım için katır ve develer vererek yardımcı oldu.²¹

Fransa'nın Aden Konsolosu Mösyö Latise 1276 (1860) senesinde seyahate çıktıktan bir müddet sonra Tâcûra ile Zeyla iskeleleri arasında öldürülmüş vaziyette bulundu. Fransa onun bir cinayet sonucu öldürüldüğünü ileri sürerek bu olayın Zeyla Müdürü el-Hâc Ali Şârmârkî ile arkadaşları tarafında gerçekleştirildiğini iddia edip hepsinin cezalandırılmalarını istedi. Hatta Hicaz Valisi Ahmed İzzet Paşa ile görüşme yapması için bir kumandan emrinde askeri birlik gönderildi. Devletin her tarafında olduğu gibi Zeyla'da da suç işleyen birisinin gerekli inceleme sonucunda suçu ispat edilirse kanunlar doğrultusunda cezalandırılacağı konusunda Fransızlara teminat verildi. Şayet o civardaki mahallî güçler bu kimseleri yakalama konusunda herhangi bir zorlukla karşılaşacak olurlarsa onlara gerekli asker takviyesi yapılacaktı. Ancak burada ortaya çıkan mesele Bâbü'l-Mendeboğazı dışında kalan Afrika sahilindeki Tâcûra ile Zeyla arasının nereye bağlı olduğunun tam tespit edilmesine, Yemen eyâletinin bir parçası olup olmadığının iyi araştırılmasına, aksi takdirde müstakil bir konumu varsa alınacak neticeye göre Fransızlara cevap verilmesine karar verildi. Yapılan yazışmalar sonucunda Yemen'de kesintiye uğrayan Osmanlı hakimiyetinin 1265 (1849) yılında yeniden tesisi esnasında Zeyla'nın Hudeyde Sancağı'na bağlı bir müdürlük haline getirildiği ve yerli ahaliden el-Hâc Ali Şârmârkî isimli şahsın da buranın müdürü olduğu anlaşıldı. Haliyle müdürün kendi iradesiyle sancak merkezine gelmesi için bir yazı gönderildi. Gelme ihtimali göz önüne alınarak da dört bölük askerden oluşan birlik topçu Binbaşısı Mehmed Ağa kumandasında hazırlanarak Hudeyde'den altı saat uzaktaki bir limana gönderildi. Bu birlik orada beklerken Müdür Şârmârkî kendisi Hudeyde'ye geldi. Mehmed Ağa konsolosun öldürülmesi olayında binilen ve bölgede Sâî adıyla tanınan kayığın kaptan ve tayfalarını bulup

20 BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, n.22470 (Yemen mutasarrıfı tarafından Zeyla iskelesinin iltizamı hakkında Cidde valisine gönderilen ve onun vasıtasıyla da Meclis-i Vâlâ'ya ulaştırılan tahrîrât. Bu tahrîrât doğrultusunda Maliye Nezâreti de 1 Muharrem 1280 tarihinde bilgilendirildi.); Atuf Paşa, *Tarih-i Yemen*, Manzume-i Efkar Matbaası, İstanbul 1327 (1909), s. 139; Ahmed Raşid, *a.g.e.*, s. 195; Abdülmümin b. Ali, *a.g.e.*, s. 75-76.

21 Richard F. Burton, *Voyages à la Mecque et chez les Mormons*, Pygmalion, Paris 1991, s. 115.

konuşturmak üzere Zeyla, Tâcûra ve Aden arasında defalarca gidip geldi. Neticede kayığın tayfalarının Tâcûra'da tanınan kimselerden olduklarını tespit ederek o esnada vekaleten Zeyla Müdürü tayin ettiği Ebubekir Şuheyî ve diğer kimseler vasıtasıyla kayığın kaptanı da dahil hepsini toplayarak vapuruna aldı. Kaptanı mesele hakkında konuşturduktan sonra serbest bırakarak Aden'e geçti ve orada tutuklu bulunanları da kaymakamdan resmen isteyip aldıktan sonra Hudeyde'ye döndü. Zeyla eski müdürü Şârmârkî'yi, Hudeyde'de onun kefil olan tüccârdan Avz b. el-Fakîh adlı kimseyi, Aden'den getirdiği ve hapishanede bulunan üç kişiyi mutasarrıfla götürüştükten sonra alarak Cidde'ye döndü. Bu kimseleri Ümit Burnu'nu dolaşarak İstanbul'a götürmesi istendi. el-Hâc Ali Şârmârkî henüz Cidde limanında buldukları esnada vapurda vefat ederken müdürün Hudeydeli kefil hariç diğer tutuklular da yolculuk sırasında öldüler. Kefil Avz b. el-Fakîh ise İstanbul'a kadar gelmişse de yakalandığı hastalık dolayısıyla burada tedavi için götürüldüğü hastanede vefat etti. Sonuçta yargılanacak kimse kalmadı. Fransa tarafından Osmanlı Devleti ile arasındaki bu mesele halledilene kadar Zeyla'nın rehin tutulacağı şayiası yayıldı. Ahalinin bu gelişmelerden epeyce rahatsız olduğu esnada Hudeyde mutasarrıfı tarafından Zeyla'ya müdür tayin edilen Ahmed Ağa yirmi askerle buraya gönderildi. Ahali tarafından kabul edilmemeleri üzerine bu şayanın çok ileri seviyeye ulaştığı anlaşıldıysa da buranın eskiden olduğu gibi Yemen'e bağlı konumundan vazgeçilmedi.²²

Osmanlı idarecileri konsolosun öldürüldüğü yolundaki iddianın yalan bir yaygaradan ibaret olduğunu öğrenmişlerdi. Fakat Fransa'nın bu konudaki ısrarlı tutumu karşısında eski müdürle birkaç kişiyi göz altına alınca bu gelişme ahali üzerinde menfi tesir bırakmış ve vergilerini ödememelerine sebep olmuştu. 1280 yılı Muharrem (1863 Temmuz) ayından itibaren yeniden vergi vermeye başladılar. Böylece Zeyla'nın Osmanlı Devleti'ne eski bağlılığı sağlandığı gibi çıkan şayia da bertaraf edildi ve Ebubekir Şuheyî'nin müdürlüğünün asaletle çevrilmesi gündeme geldi.²³ O anda Zeyla'da görevli müdür bulunmadığı için yeni müdür hem memur hem de mültezim olarak ahalinin korunmasını ve himayesini temin etmekle mükellefi. Çünkü daha önceden de buradaki mültezimlere müdürlük unvanı verilmesi geçmişteki uygulamalardan da anlaşıldığı üzere eyâletin yürürlükteki âdetlerindendi.²⁴

Hudeyde sancağına yeniden bağlanan Zeyla'nın vergileri istihsalinin el-Hâc Ali Şârmârkî'den sonra buranın idarecisi olan Şeyh Ebubekir Şuheyî'ye verildiği görülmektedir. Başlangıçta Zeyla müdür vekili yapıldığı anlaşılan Ebubekir Şuheyî 1864 yılında buranın müdürlüğüne asaleten atandı.²⁵ Bu konuda 14 Cemaziyelahir 1280 (26 Kasım 1863) tarihinde padişah irâdesi sâdır oldu.²⁶ Yeni müdürden bahsedilirken daha ziyade "Yemen muzâfâtından Zeyla nâm bender müdürü" denilmektedir.²⁷

22 BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, n.22470, 17 Rebiülevvel 1277.

23 A.g.y., 6 Cemaziyelâhire 1280.

24 A.g.y., 13 Cemaziyelâhire 1280.

25 BOA., BEO Vlayet Gelen-Giden Defteri, n.320, s.240, 27 Zilhicce 1280 (2 Haziran 1864).

26 BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, n.22470, 14 Cemaziyelâhire 1280.

27 BOA., BEO Ayniyat-Arabistan Defteri, n.871, s.79, 21 Şaban 1285 (6 Aralık 1868).

Zeyla, Aden körfezinin önemli iskelelerden birisi olduğu kadar burayı çevreleyen iç kısımlardaki dağlık bölgelerde bulunan gümüş ve kömür madenleri ile de tanınmaktaydı. Yine burası zeytinyağı temin edilen bir yerdi.²⁸ Bu iskele ile Babü'l-Mendeb arasında sahilden dört, sekiz ve on dört saat gibi farklı mesafelerde yer alan iç bölgelerdeki üç ayrı dağda kömür madenleri bulundu. Bu madenlerden numune olarak alınan kömürü teslim alması için Zeyla'ya özel bir memur gönderildi.²⁹

6 Şubat 1885 tarihinde Mısır'dan bildirildiğine göre Osmanlı Devleti adına ilk defa 1867 (1284) yılında Hidivlik memurlardan Cafer Mazhar Paşa Zeyla'dan daha güneydeki Re'sü'l-Hâfûn'a Osmanlı sancağını dikti.³⁰ Somali'nin büyük bir kesiminde hakimiyet tesis etmeye yönelik bu faaliyet Hint Okyanusu sahilindeki Osmanlı sınırının biraz daha güneye uzatıldığını gösteriyordu.

Bölgenin en kalabalık topluluğu olan Somaliler, Zeyla üzerine daha önceki saldırılarını Osmanlı Devleti adına burayı idare eden Müdür Ebubekir Şuheyimî zamanında da sürdürdüler. Müdür 1285 (1868) yılında Yemen eyaletinden yardım isteyerek bu saldırılardan kurtulmak istediğinde, kendisine başıbozuk yüz asker gönderildi.³¹ Bunların Zeyla'ya nakledilmeleri ve orada kaldıkları sürece maaşlarının tutarı olan 40.000 ile 50.000 kuruşun ödenmesi şartını kabul eden Ebubekir Şuheyimî idaresi altındaki yerlerde asayiş ve emniyet sağlandıktan sonra askerleri geri gönderdi.³² Yaklaşık iki ay burada kalan askerler için toplam yedi yüz riyal tutarındaki masraf, Hudeyde mutasarrıflığına aktarıldı. Daha önce yeniden inşasına karar verilen bu sancak merkezindeki hükümet konağı ve hapisane için ayrılan meblağa Zeyla'dan gelen bu para da eklendi. Bir yıl sonra Müdür Ebubekir Şuheyimî yeniden Zeyla'da emniyetin devamı için yardım istediğinde, kendisine elli asker gönderildi ve kısa zamanda bölgede huzur hakim oldu. Yemen eyaleti onun bu gayretlerini yakından takip ederek gelişmeleri İstanbul'a haber vermekteydi. Zeyla'da ileri gelenlerden teşekkül eden meclisteki şeyhler de İstanbul'a Arapça bir mazbata gönderdiler. Devlet-i Aliyye'nin kendilerine gönderdiği askerler sayesinde yaşadıkları mahalde asayiş ve emniyetin temin edilmesinden dolayı memnuniyetlerini ve halifeye bağlılıklarını bildirdiler. Bu mazbatada:

“Oranın sahipsiz zannıyla sûret-i tasallut ve tevehhüşte bulunan bazı kabâil-i şerîrenin aklı ererek hükümetle müsâlemet ve musâfâtin akd kılındığı ve asâkir-i merkûme orada bulundukça ahâli ile ettikleri hüsn-i âmizîş ve muâşeret ve emniyet-i mahaliyye yolunda gösterdikleri himmet ahâlinin bir kat daha celb-i kulûb ve incizâblarına bâis olduğundan bahs edilmiş” idi.

Yemen eyaleti sıhhiye meclisi ikinci reisi Arif Bey bir karantina yeri (tehaffûzhâne) tespiti için Zeyla'ya gittiğinde Müdür Ebubekir Şuheyimî kendisine gerekli hizmetlerde

28 BOA., BEO Vilayet Gelen-Giden Defteri, n.320, s.257, 19 Cemaziyevvel 1283 (29 Eylül 1866).

29 A.g.y., s.21, 17 Rebiülevvel 1282 (8 Ağustos 1865).

30 BOA., YEE, 118/39, 20 Rebiülahir 1302.

31 BOA., İrade-Dahiliye-1287, n.42184, 10 S 1287; BOA., BEO Vilayet Gelen-Giden Defteri, n.320, s.270, 21 Şaban 1285 (6 Aralık 1868).

32 BOA., Ayniyat-Arabistan Defteri, n.871, s.79, 21 Şaban 1285 (6 Aralık 1868).

bulduğu gibi vazifesini kısa zamanda yapmasını sağladı. Ahaliden de gerekli ilgiyi gören bu görevli sihhî konularda onlara bilgiler verdi. Müdür Osmanlı Devleti'ne bağlılığını Yemen eyaletine ve Zeyla'ya uğrayan yabancı gemi yolcularına da açıkça ifade etmekteydi. Kendisine verilen müdürlük görevini gayet iyi bir şekilde yerine getirmesi dikkatlerden kaçmadığı için bu konudaki gayretlerinden dolayı münasip bir nişanla taltif edilmesi istendi.³³

Zeyla, Yemen'e bağlı kaldığı sürece valiler, mutasarrıflar ve Müdür Ebubekir Şuheyî sayesinde merkezle gayet iyi münasebetler tesis edildi. Gerekli durumlarda müdürün istediği askerî birlikler körfezin karşı tarafına geçerek emniyet ve asayiş sağladıktan sonra görev yerlerine dönüyorlardı. Yemen Valisi Zeyla da "mu'teber ve mer'iyü'l-hâtır" bir kimse olan Ebubekir Şuheyî'in hizmetleri karşılığında bir mecdî nişanıyla taltif edilmesinde ısrar etti. Sultan Abdülaziz'in 11 Temmuz 1870 tarihinde sâdir olan iradesi üzerine kendisine üçüncü dereceden bir mecdî nişanı verildi.³⁴

Aden Körfezi ve Kızıldeniz'in Batı Sahillerinde Avrupalı Devletlerin Faaliyetleri

Suveş kanalından daha kıymetli olan Babü'l-Mendeb Boğazı'nı ele geçirmek için Avrupalı devletler XVI. asırdan itibaren epeyce mücadele verdiler. Bilhassa Portekizlerin Osmanlı Devleti'yle uzun müddet bu konuda mücadele ettiği bilinmektedir. XIX. asrın başından itibaren bu ilgi, sömürgeciliğin Afrika kıtasına yayılmasıyla birlikte daha da arttı. Aden Körfezi ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan bu boğazın her iki sahilinde yer alan iskelelerde Avrupalı devletler konsololar yerleştirdiler. Bunlardan Muha'da bulunan İngiliz konsolosu Yemen imamı tarafından 1821 yılında öldürülünce Hindistan İngiliz genel valisi bir kaptanın maiyetinde yeni bir konsolosu buraya tekrar yerleştirmek istedi. Ancak imam konsolosu kabul etmediği gibi kaptanı da kovdu. Bunun üzerine Hindistan tarafından imamı cezalandırmak üzere birkaç gemi ile bir miktar asker buraya gönderilince Mekke muhafızı bulunan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yeğeni Ahmed Paşa, Yemen ve Hicaz'dan o havaliye asker sevk etmek zorunda kaldı.³⁵

XIX. asrın ilk yarısında İngilizler Yemen eyaletinin Taiz Sancağı'na bağlı Aden kazasında Hindistan'a gidip gelen gemilerine lazım olan kömür için ambarlar inşa etmek istemişlerdi. Osmanlı Devleti'nden izin almalarından kısa süre sonra burayı işgale kalkışmaları üzerine bölgenin geleceği açısından bazı tedbirler alınması gerekti.³⁶ Önce Yemen eyaleti yeni bir düzene konularak buraya yakın bölgelerin idaresinin

33 BOA, İrade-Dahiliye-1287, n.42184, 10 S 1287. (Bu arada Babü'l-Mendeb'de kurulacak bu karantina yeri için keşifte bulunmak üzere padişahın iradesi üzerine bir komisyon kurulmuştu. Komisyondakilere tercümanlık ve gerektiğinde müşavirlik yapmak üzere Mehmed Emin ve Osman isimli iki görevli tayin edilmiş ve bunlara harcırah olarak ödenecek olan 8.000 kuruşun Hicaz hazinesinden verilmesi kararlaştırılmıştı.) BOA., Ayniyat-Arabistan Defteri, n.873, s.96, 25 Receb 1287 (20 Ekim 1870).

34 BOA, İrade-Dahiliye-1287, n.42184, 11 R 1287.

35 BOA, Hatt-ı Hümayun, n.35935, 14 Safer 1236.

36 Ahmed Raşid, a.g.e., s.292.

temin edilmesine karar verildi. Bu dönemde Babü'l-Mendeb'in en işlek iskelesi Zeyla idi. Yemen ve Hicaz bölgeleri için Doğu Afrika ve Hindistan tarafından gelenlerin yegâne geçiş limanı olması dolayısıyla devletin önem verdiği topraklardan birisiydi. Kısa zamanda Avrupalı devletler bölgedeki mahallî reislerle yaptıkları değişik anlaşmalar sonucu elde ettikleri küçük iskelelerdeki imtiyazlarla yetinmediler ve Osmanlı Devleti'nin hem Afrika tarafında hem de Arap Yarımadası tarafında mevcut hakimiyetine son vermek için faaliyetlerini sürdürdüler.³⁷ Daha 1887 yılında kendilerini Afrika boynuzunun hamisi ilan ederek henüz uluslararası anlaşmalarla sabit olduğu üzere Osmanlı topraklarını işgal niyetlerini gizlememeye başladılar. Aynı yıl Harar, Habeşistan Krallığı'nın bir parçası ilan edilirken Zeyla ve Berbera da İngiltere'nin himayesinde gösteriliyordu.³⁸

Uluslararası kurallara göre devletlerin mevcut sınırlara tecavüz etmeleri, kendi idarelerinde olmayan halkların arasına karışarak onları bağlı buldukları devlete karşı tahrik edip tebaalıktan çıkmalarına vesile olmaları yasaklanmıştı. Buna rağmen Fransa, İngiltere ve İtalya, Afrika'da birçok bölgeye gelip bu tarz davranışlarda bulunarak uluslararası geçerliliği olan anlaşmalara muhalefet etmekten geri durmadılar. Bu davranışları neticesinde mesela Habeşistan harekete geçip bölgenin idaresini ele geçirmekle kalmayıp Avrupalıların desteğiyle daha da kuvvetlenerek Hicaz, Yemen ve Mısır gibi önemli yerleri dahi işgal etme düşüncesine kapıldı. Bu sebeple Osmanlı Devleti hakimiyeti süresince Hicaz ve Yemen, Kızıldeniz'in karşı kıyılarından gelecek saldırılara karşı muhafaza edildiler. Mısır'ın o dönemde Habeşistan ve Sudan'daki ordu kuvvetleri içerisinde yerlileri azaltmasının sebebi bunları zararsız hale getirme siyasetinden kaynaklanıyordu. Hatta sahilden içeriye doğru dört günlük mesafeye kadar sahil şeridindeki meskün mahallere Müslümanlardan başka ahalinin yerleşmesine müsaade edilmiyordu.³⁹

Avrupalı devletler içerisinde Kızıldeniz ve Aden körfezi civarında en faal olan ülke şüphesiz İngiltere idi. Ancak buradaki faaliyetleri, önemli mevkiileri doğrudan işgal etmek yerine, buralarda Osmanlı hakimiyetini tanıyıp bazı hayati haklar elde etmekte. Bölgenin hidivliğe ihalesinden sonra Mısır Hidivi ile bir mukavele imzalayarak bölgede Osmanlı hakimiyetini tanıdığını resmen göstermek istiyordu. Bu ısrarının altında yatan başka bir sebep ise kendisi dışında başka bir ülkenin buralara yerleşmesine engel olunmasıydı. Zaten gizli bir siyasetle işgal ettiği mahallerde bizzat İstanbul'un izniyle özel haklara kavuşuyordu. Oysa aynı dönemde, kendisi de dahil olmak üzere, Fransa ve İtalya gibi diğer Avrupa devletleri fırsat buldukça doğrudan yerli idarecilerle anlaşarak onlara sağladıkları maddi imkânlar sayesinde bazı önemli iskelelerin kullanım haklarını satın alma yoluna gidiyorlardı.

37 Asaf Tanrikut, *a.g.e.*, s.77; Ahmed Raşid, *a.g.e.*, s.292.

38 Muhammed Ferid es-Seyyid Haccâc, *a.g.e.*, s.42; Naûm Şukayr, *Târihü's-Sudân*, (tahkik: Muhammed İbrahim Ebu Süleym), Darü'l-Cil, Beyrut 1981, s.572.

39 BOA, YEE, 12/27, 29 Zilkade 1300, Arap Yarımadası, Sevakin, Masavva hakkında Seyyid Fadl Paşanın layihası.

İngilizlerin Babü'l-Mendeb'deki Meyûn Adası'nda bir fener kurmak için istedikleri izin Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı dönemine rastlamaktadır. Fener yerinin tamir ve inşasına başladıklarında Yemen Valisi Mahmud Paşa (1852-1856) bunlara engel olmak istedi. Kendilerine İstanbul'dan gönderilen bir yazıyla ruhsat verildiğini beyan etmeleri üzerine onlara karşı herhangi bir müdahalede bulunamadı. Oysa İngilizler bu fırsatı tamamen kendi menfaatlerine çevirdiler ve fenerin inşasından sonra bu adaya yerleşmekle kalmayıp adanın kendilerine ait olduğunu iddia etmeye başladılar. Bu gelişme üzerine vali Bâb-ı Ali'de muhafaza edilen bu emrin suretiyle adanın Osmanlı Devleti'ne ait olduğunun ortaya konulmasını talep etti.⁴⁰

Kızıldeniz'in batısında karaya birer mil uzaklıkta yer alan Sevakın ve Masavva adaları Hicaz vilayetine bağlı oldukları dönemlerde mutasarrıfları buranın valileri tarafından tayin edilmekteydi. Pertev Paşa 1864 yılında Masavva mutasarrıfı iken Fransa buranın yakınında bulunan bir liman ahalisini kendi tarafına çekerek oraya bayrağını diktirdi. Bunun üzerine mutasarrıf derhal harekete geçti ve limanda dalgalanan bayrağı kaldırarak bölgeye Fransa'nın yerleşme girişimini engelledi.⁴¹

Fransızlar'ın asıl girişimleri Babü'l-Mendeb Boğazı civarında 1859 yılında Zeyla'nın kuzeyindeki Ubu (Obock) isimli yerdeki boş araziye üç memur göndererek satın aldirmalarıyla başlamıştı. Osmanlı Devleti tarafından bu satışın mahiyeti hakkında Yemen'den malumât istendiğinde⁴² buranın Fransız memurlar tarafından 10.000 riyal karşılığında satın alındığı öğrenildi.⁴³ Bu miktar 50.500 franka tekabül etmekteydi ve ticarî amaçla buradaki limanın haklarını hakiminin rızasıyla devraldıklarını iddia etmekteydiler. Fransa, Hindistan civarında İngiltere ile rekabete girince gemilerinin Aden limanına yaklaşmaları yasaklanmıştı. Onlar da Mısır birliklerinin Kuzey Somali'den çekilmelerini fırsat bilerek Cibuti iskelesine ağırlık vermeye başladılar ve bölgeyi tamamen işgal ettiler.⁴⁴ Ancak Fransa'nın bu küçük iskeleden biraz daha güneydeki bugünkü Cibuti'yi kurarak buraya yerleşmesi 1880 yılında gerçekleşmişti.

İtalyanlar da uzun süredir bu bölgede kendilerine bir faaliyet alanı açmak istiyorlardı. Kızıldeniz sahillerinin Hidiv İsmail Paşa'ya ihale edildiği dönemde bölgedeki bir iskeleyi istila etmeye kalktılar. Ancak Mısırlılarla çıkan çarpışmada bir kaç askerleri öldürülünce durum Bâb-ı Âli'ye intikal etti. Bunun üzerine bu ülkenin bölgede faaliyetinde bulunması yasaklanmakla kalmadı, ele geçirdiği iskele, Hidivliğe iade edildi.⁴⁵ Fakat bu hadise onların faaliyetlerini durdurmadığı gibi Masavva ile Zeyla arasında bulunan ve bugünkü Eritre sınırları içinde kalan Assab'ı 1870 yılında işgal ederek burada bir ticaret merkezi kurdular. Mısır hükümetinin resmi protestosu durumu değiştirmede. Oysaki bu liman da diğerleri gibi bir Osmanlı toprağı olup iskelesinde daima

40 A.g.y.

41 A.g.y.

42 BOA., BEO-Vilayet Gelen-Giden Defteri, n.320, s.240, 20 Ca 1280 (3 Kasım 1863).

43 A.g.y., s.7, 5 Şevval 1280 (13 Mart 1864).

44 Muhammed Ferid es-Seyyid Haccâc, a.g.e., s.43. (Yazar bu satışın 1862 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir.); Robert Rinehard, a.g.m.

45 BOA, YEE, 12/27.

bayrağı dalgalanıyordu. Buranın konumu için Bâb-ı Âli, Mısır Hidivliği ve İtalya arasında çeşitli haberleşmeler yapıldı.⁴⁶ İtalya'nın Assab'a 7 Temmuz 1880 tarihinde bir zirhli fırkateyn göndererek burada bir iskele ve kasaba binası inşa ettirdiği Yemen Valiliği tarafından bildirildi. Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ bu meseleyi derhal görüşerek buranın tekrar Osmanlı idaresine alınmasının Padişahın iradesine uygun olduğu kararına vardı ve Yemen'den gelen yazıların birer suretlerini Hidivliğe ulaştırdı.⁴⁷

Bölgede küçük dahi olsa bir iskeleyi ele geçiren İtalya, Zeyla veya Assab'ın kuzeyinde kalan Kızıldeniz'in Afrika sahillerindeki başka yerlerini de işgal etmek istediğini 25 Aralık 1884 tarihinde Londra sefirleri vasıtasıyla İngiltere'ye ilettili. Bölgenin Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde bulunması sebebiyle İngiltere bu isteğin İstanbul'a bildirilmesini önerdi. Osmanlı Devleti, buraların İtalya tarafından işgaline izin verirse, İngiltere buna itiraz etmeyeceğini bildirdi. Bunu haber alan Osmanlılar ise 30 Aralık 1884 tarihinde Roma Sefareti vasıtasıyla İtalya'dan bu teşebbüsleri konusunda izahat isterken Hidivliğinde de münasip bir dille ihtar etmesi kararlaştırıldı.⁴⁸

Kızıldeniz'in batısında önce Ubu'uh'a (Obock) ardından Cibuti'ye yerleşen Fransızlar ve buranın hemen kuzeyindeki Assab'ı işgal eden İtalyanlar, bu iskeleleri Avrupa'dan getirdikleri silahlarla doldurdular. Bu istenmeyen gelişmenin en açık menfi neticesi ise ileride Osmanlı Devleti'ni yıllarca meşgul edecek olan Yemen isyanlarını çıkaran asilerin çok sayıda silahı karşı sahillere yerleşen bu iki devletin memurlarından temin etmiş olmalarıdır.⁴⁹

Zeyla İdaresinin Geçici Olarak Mısır Hidivine Verilmesi (1875-1884):

1279 (1863) yılında Hidiv olan İsmail Paşa Afrika kıtasında yeni topraklara sahip olmak için büyük bir gayret içine girdiği için Mısır Sudanı'yla yakından ilgilenmeye başladı. On altı yıl süren hidivliği döneminde Mısır'da olduğu kadar Sudan'da da önemli gelişmeler meydana geldi. Ayrıca sarayla yakın münasebetleri sayesinde Kızıldeniz'in batı sahilindeki iskelelerin idaresinin kendisine verilmesini istedi. 12 Muharrem 1283 (27 Mayıs 1866) tarihli Sultan Abdülaziz'in fermanıyla yüzyıllardır Yemen veya Hicaz vilayetleri tarafından idare edilen Sevâkin ve Masavva kaymakamlıkları kendisine bağlandı. Bu iki önemli iskele için yılda 70.000 kese yani 350.000 Osmanlı altınını vergi olarak vermeyi kabul etti. Hatta 1841 yılında Mehmed Ali Paşa'ya tanınan 18.000 neferlik ordu mevcudu da 30.000 nefere çıkarıldı. Ardından Zeyla ve civarı da ileride belirlenecek bir miktar vergi karşılığında kendisine verildi.⁵⁰ 27 Cemaziyevvel 1292 (1 Haziran 1875) tarihli bir başka

46 Robert Rinehard, *a.g.m.*; BOA, YEE, 12/27.

47 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, dosya no: 3-A, sıra: 43, 29 Receb 1297 tarihli Sadaret-i Uzma'dan Mısır Hidivliğine tahrirat.

48 BOA, YEE, 118/69, 11 Şaban 1308.

49 Asaf Tanrıktut, *Yemen Nottarı*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965, s.77; Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür*, (derleyen: Ali Birinci), İsis, İstanbul 2001, s. 122.

50 BOA, YEE, 12/27; Mehmed Muhsin, *Afrika Delili*, el-Ferah Ceridesi Matbaası, Kahire 1312 (1894), s.307-308, 311; Hayati Tezel, *a.g.e.*, s.474.

fermanla da 15.000 Osmanlı altını (13.365 Mısır altını) vergi karşılığında Zeyla'nın idaresi kendisine ihale edildi. Onun döneminde Mısır idari bakımdan Aşağı Mısır, Yukarı Mısır (Saïd) ve Sudan olmak üzere üç ayrı bölgede 23 müdüriyete, dördü Kızıldeniz sahilinde, üçü Akdeniz sahilinde ve biri de Kahire merkez olmak üzere toplam sekiz muhafızlığa ayrıldı. Kızıldeniz muhafızlıkları Port Saïd, Sevâkin, Masavva ve Zeyla'dan ibaretti. En güneyde yer alan Zeyla muhafızlığının sınırları Zengibar Sultanlığı hududuna kadar uzanıyordu. Zeyla şehir merkezinin nüfusu o yıllarda yaklaşık 1.500 kişi civarındaydı. Limanı sığ olduğu için 250 tonluk gemiler bir buçuk kilometre açıkta demir atmak zorunda kalıyorlardı.⁵¹

Yemen eyaletine bağlı bu yerlerin idaresinin Mısır'a devrinin bir anda uygulama-ya konulması imkânsızdı. Bu yüzden sahillerdeki iskeleler 1865 yılında idarî bakımdan padişahın fermanıyla Mısır Hidivliği'ne bırakıldığı halde, güneydeki diğer iskelelerin devri yaklaşık on sene gecikti.⁵² Zeyla'nın Mısır tarafından idaresi ise padişahın ihsanı olarak bir imtiyaz teşkil ettiğiinden Hidivlik fermanına dahil edilmedi. Hatta üzerinden dört yıl geçmesine rağmen bu konuda yeni bir irade zuhur etmediği gibi fermanla bahsi geçen vergi miktarı da kesinleşmedi.⁵³ Bu yüzden Mısır askerleri 1867 yılında Berbera'ya çıkmalarına rağmen Zeyla'ya ancak 1875 yılında ayak bastılar. Buranın devriyle ilgili belge son durumu kısaca şöyle açıklıyordu:

"Hudeyde sancağına merbût olup Afrika sevâhilinde müfrez bir halde bulunan Zeyla iskelesinin daha ziyâde istifâde edilebilecek mertebeye getirilmesi lâzım geldiğine binâen hüsn-i sûretle orasının Hidiv-i Mısır fehâmetlü devletlü Paşa hazretleri uhdesine ihâlesi ve bunun için senevî tertip olunan 15.000 altın yani 3.000 kesenin mâliye hazinesine te'diye ve ifâsi müteallık buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Padişâhi iktizâ-yı âlisinden bulunmuş" idi.⁵⁴

Kızıldeniz sahilindeki bu iskelelerin en önemlilerinden Zeyla 1292 (1875) yılına kadar Yemen vilayetine bağlı kalırken,⁵⁵ diğerleri de Mısır veya Hicaz eyaletine bağlıydılar. Aslında Hidiv buraların idaresini üzerine alsa da, başlangıçta en ileri noktalara kadar gidebilecek güçte değildi. Fakat 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz'in tarihî liman ve iskeleleri yeniden Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekti. İngiltere Mısır'ı bölgede etkili kılacak siyaset geliştirerek, Mısır'ın buraların idaresini ele geçirmesinde ısrarlıydı. Sultan Abdülaziz'in rızasını alan Hidiv İsmail Paşa 1875 yılında Rauf Paşa kumandasında sevk ettiği askerleri önce Zeyla'ya yerleştirdi ve ardından Harar'a kadar ilerlemelerini sağladı. Hidiv İsmail Paşa kendisine devredilen Somali sınırları içindeki Berbera Limanı'nı epeyce akçe harcayarak imar ettiği gibi, Harar nehri kaynağına kadar olan kısımlara da Osmanlı bayraklarını dikti. Son olarak Bâb-ı Ali'nin emri doğrultusunda Somali'nin Hint

51 Mehmed Muhsin, *a.g.e.*, s.188-203.

52 Robert Rinchar, "Historical Setting", *Somalia a country Study*, The American University Press, Washington 1982, s.1-63.

53 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 3 Ramazan 1292.

54 BOA., Mühimme-i Mısır Defteri, n.15, s.83, 25 Recep 1295.

55 BOA., YEE, 118/47, 7 Safer 1302.

Okyanusu sahilindeki Re'sül-Hâfûn isimli iskeleye de Osmanlı bayrağının yeniden dikildiği haberi İstanbul'a iletildi.⁵⁶ Ayrıca 1291 (1875) senesinde Mısır hidivine devredilen Zeyla'da bizzat buranın yerlileri arasından tayin edilecek bir memur vasıtasıyla idare edileceği de 19 Temmuz 1875 tarihinde Yemen Valiliği'ne haber verildi.⁵⁷

Her sene belli bir miktarda vergi alınan Zeyla'nın Mısır'a devrine Müdür Ebubekir Şuheyri rıza göstermedi. Zira buranın Yemen Vilayeti'nin bir parçası olarak kalması taraftarıydı. Sultan Abdülaziz'den gelen emir üzerine Yemen'den hususi zabıtlar ve memurlar gönderilerek müdür, devir konusunda ikna edildi. Mısır tarafından kendisine paşa unvanı verilerek buranın mutasarrıfı tayin edildi; Harar, Berbera ve Belhâr kendisine bağlandı.⁵⁸

Somali'nin kuzey sahillerindeki topraklar üzerinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini İngiltere 7 Eylül 1877 tarihinde Mısır ile yaptığı mukavele ile tescil etmek istedi ve bu mukavele ile güneydeki Osmanlı sınırı Re'sül-Hâfûn iskelesi olarak belirlendi. Hidiv İsmail Paşa bu mukavele sayesinde bir taraftan Belhâr ve Berbera limanlarını açık liman yapıp bölgede İngiliz tüccar ve konsoloslarının rahatça hareket etmelerini sağlamayı, diğer taraftan da köle ticaretini yasaklamayı düşünüyordu. İngilizlerin bu siyasetinin ana sebebi kendileri dışında bu arazilere diğer devletlere mensup kimselerin gelerek aynı şekilde hareket etmelerini engellemektir. Zeyla idaresini üzerine alan İsmail Paşa bu durumun kendinden sonra hidiv olacaklar için de geçerli kılınmasında ısrarlıydı. Ancak, mukavelenin beşinci maddesinde de belirtildiği gibi, burada belirtilen bütün maddelerin kabulü için Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye resmi bir beyanname gönderilmesi şart koşuldu; ama İstanbul bu anlaşmaya rıza göstermediği için uygulanamadı.⁵⁹

Zeyla'nın Mısır Hidivi'ne verildiğini gösteren 1875 yılı Haziran ayına ait ilk hatt-ı hümayûnda buranın sadece İsmail Paşa'nın şahsına verildiği özellikle belirtilmişti. Hidiv'in vermesi şart koşulan 15.000 altın verginin Mısır vergisine ilave edilmesi konusunda bir mazbata hazırlatıldı. Ancak bu mahallin devredildiği merci olarak Hidiviyet ifadesine yer verilmediği için İsmail Paşa'dan sonra hidiv olacaklar için yeni bir ferman gerekecekti.⁶⁰

19 Ağustos 1879 tarihinde II. Abdülhamid'in Zeyla vergisi ve Hidivliğe aidiyeti konusunda iradesinin zuhur ettiği dönemle ilgili belgeler incelendiğinde buranın Osmanlı Devleti'nin bir parçası kabul edildiği anlaşılmaktaydı. Hatta hiçbir zaman başkasının imtiyazına verilmeyeceği görülmekteydi. Kısaca Somali "basit bir şekilde ve

56 BOA, YEE, 12/27.

57 BOA., Mühimme-i Mısır Defteri, n.15, s.83, 25 Recep 1295/

58 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/7, 17 Receb 1301/1 Mayıs 1300 (Bu belgede Zeyla'nın Mısır'a devri öncesinde her yıl beş bin riyal vergi alındığı söylene de bu daha önceki asırlara ait bir durum olsa gerekir. Çünkü hemen hemen bütün belgeler bu vergi miktarını en fazla 3.000 kese altın olarak göstermektedirler).

59 BOA, YEE, 118/41, 1 Rebiülevvel 1295.

60 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/10, 12 Şaban 1296.

muvaakkaten” Padişah’ın emriyle ileride miktarı belirlenecek vergi karşılığında Hidivliğe bırakılmıştı.

Kızıldeniz sahillerindeki iskelelerde gemilere uygulanan % 8 gümrük vergisini İngilizler % 5 seviyesinde tutmak istiyorlardı. Somali ile konumları buraya benzeyen diğer bölgeler konusunda şu beş hususa dikkat edilmesi istendi:

1- Osmanlı Devletinin her tarafında alınan % 8 gümrük vergisi Somali için de geçerliydi.

2- Somali İstanbul’a uzak bir mesafede bulunduğundan doğrudan idareye alınması masraflı görünüyordu. Karadan ve denizden muhafazası devletin mevcut meşguliyetleri sebebiyle zor olacağından uygun bir zamana kadar özel imtiyaz verilmenden geçici olarak Hidivliğe devredilmişti. Devletin topraklarından birisi olduğunu göstermek için her yıl bir miktar verginin toplanarak diğer gelirleriyle birlikte bu memleketin imarına harcanacaktı. Ayrıca herhangi bir gelişme hakkında İstanbul’a, doğru bilgiler ulaştırması için bir kaymakam tayin edilecekti.

3- Somali, Mısır’a devredilirken geçicilik süresi üç veya beş yılla sınırlandırıldı.

4- İngiltere sefreti sadece gümrük vergisinin miktarını takip edebilecek, diğer hususları Bâb-ı Ali ile Hidivlik kararlaştıracaktı.

5- Somali’nin idaresi konusunda “vilâyât nizâm-nâme-i umûmîne” göre hareket edilecekti. Buranın kendine mahsus kuralları ve ahalinin mizaçları gözetilerek bazı maddeler değiştirilip ıslahı gerçekleştirilecek ve Padişahın emirlerini fiilen Mısır uygulayacaktı.⁶¹

13 Eylül 1879 tarihinde Mısır tarafından Bâb-ı Âli’ye gönderilen yazıda birkaç sene önce Re’sü’l-Hâfûn’a kadar olan sahillerin zapt edildiği bildirilmişti. Re’sü’l-Hâfûn iskelesine dikilen sancağın muhafazası konusunda buranın şeyhinden taahhüt alınmıştı. Buraya bir fener dikilmesi için gerekli çalışma tamamlandığında da İstanbul’a malumat verilecekti.⁶² Re’sü’l-Hâfûn’a kadar Somali sahilleri ve bunlara birleşik içerideki bölgelerden herhangi birisinin yabancı bir devlete hiçbir şartla devredilememesi için ne gerekiyorsa yapılacaktı.

Mısır Hidivliği’ne 30 Eylül 1879 tarihinde gönderilen telgrafta Zeyla’dan Re’sü’l-Hâfun’a kadar olan sahillerin Osmanlı Devleti sınırları içine alınması istendi. Özellikle en uzakta yer alan bu mahalle, dirayetli bir memur ile bir vapur gönderilerek Osmanlı bayrağı dikilmesi, belli miktarda asker bulundurulması ve bir fener yaptırılması II. Abdülhamid tarafından emredildi.⁶³ Saray’ın da yakından takip ettiği bu konuda Bâb-ı Ali ısrarla Mısır Hidivliği’ni uyarak yapılan her teşebbüs ve icraat konusunda kendilerine bilgi verilmesini istedi.⁶⁴

61 BOA, YEE, 118/42, 3 Ramazan 1296.

62 BOA, YEE, 118/32, 26 N 1296 tarihli Mısır Hidivliğine gönderilen telgraf.

63 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 18 Temmuz 1295 (1879).

64 A.g.y, 23 Ağustos 1295 (1879).

Osmanlı Devleti buraların idaresini Avrupalılara bırakmamak ve daha iyi bir konumda bulunması için Mısır Hidivliği'ne devretmeyi uygun buldu. Somali'nin iyi idare edilmesi, asayiş ve nizamın sağlanıp korunması kadar devletin bu noktasındaki hükümlerlik hukukunun başkaları tarafından çiğnenmemesine dikkat edilip "muvakkaten tefvîz-i iradesi" bu devir işlemiyle gerçekleşti. Mukaveledeki verginin belirlendiği gibi bırakılması konusunda beyanname hazırlandı. Osmanlı Devleti'nin her tarafındaki valilere görev alanlarındaki toprakların idaresinin kendilerine emanet edildiği konusunda ferman hazırlandığı gibi Somali'nin idaresi de fermanla Mısır Hidivine verildi.⁶⁵

Hidivlik ve İngiltere arasında imzalandığı şekliyle mukavelenin Padişah tarafından tasdikinin imkânsızlığı anlaşılınca, bazı bentlerinin çıkarılması veya yeni bentler eklenmesi gerekiyordu. Mesela ilerde bu bölgeden alınması düşünülen vergi konusunda ortak muhasebe tutabilmesi için devlet tarafından buraya özel bir memur gönderilmesi konusu mukaveleye eklenmeliydi. Vergi miktarının düzenlemesi, burasının veraset yoluyla idare edilmesi ve bölgedeki herhangi bir yerin üçüncü bir devlete verilemeyeceği hususları da yeniden düzeltilecekti.⁶⁶

1877 yılında İngiltere ile Mısır Hidivliği arasında imzalanan bu mukavele bir türlü yürürlüğe konmadı. Uzun müddet devam eden İngiltere'nin ısrarları karşısında sadrazam Mehmed Said Paşa devreye girerek 28 Şubat 1883 tarihinde bu konudaki iradenin sâdir olmasını sağladı. İngiltere'nin bu kadar ısrar etmesinin sebebi, bölgedeki menfaatlerinin başka bir devlet tarafından yapılacak taarruzla tehlikeye girmesinden çekinmesiydi. Aslında Sadrazam, Somali'nin Mısır'a devredilmesi yönünde fikir beyan etse de, bunun gelecekte Osmanlı Devleti'nin menfaatine ters düşeceğine ve tekrar İstanbul'a bağlanmasının faydası olacağına inanıyordu. Bunun idare şekli konusunda Hidivliğe verilen talimat 27 Temmuz 1879 tarihli Meclisi Mahsûs-ı Vükela mazbatasıyla Padişah'a sunulmuş ve zuhur eden irade İngiltere elçiliğine bildirilmişti. Bundan böyle Somali'nin idarî olarak Hidiviyet adına devri kabul edilmeyip sadece o günkü hidiv tarafından Osmanlı Devleti adına geçici olarak idaresi kararlaştırıldı.⁶⁷

Bu girişim önemli bir adım olarak düşünüldü ve devir kararının ardından bölgeye İngiliz memurlar sıkça gelmeye başladılar. Özellikle bunlardan Binbaşı Hinter'in Zeyla'ya gelişi, Zeyla mutasarrıfı Ebubekir Şuheyî Paşa'yı rahatsız etti. Sana'dan Mehmed İzzet imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre bu memur Mısır tarafından kendisine verilen özel mektupta müfettiş sıfatıyla Zeyla'ya gönderildiğini iddia ediyordu. Haliyle Harar, Berbera ve Belhâr isimli mahallere gitmek üzere geldiği bu iskelede develer toplattı ve hatta Afrika boynuzunun Mısır hükümetince ona ihale edildiği söylentileri yayıldı. Bunun üzerine böyle bir yabancıya Mutasarrıf Ebubekir Şuheyî Paşa'nın bölgesini teslim etmeyeceği anlaşıldı. Zaten hemen ha-

65 BOA, YEE, 118/43, 13 Ramazan 1297.

66 A.g.y.

67 BOA, YEE, 124/33, 19 Rebiülâhîr 1300/18 Şubat 1298.

rekete geçerek o an itibarıyla Hudeyde'de bulunan oğlu İbrahim'e bu konudan bahseden bir mektup gönderdi. Oradaki mutasarrıfa verilen mektup derhal Yemen Vilayeti'ne ulaştırıldığı gibi bir nüshası da tercümesiyle beraber Dahiliye Nezareti'ne gönderildi. Zeyla Mutasarrıfı idaresi altındaki toprakları savunacağını mektubunda ima ediyordu. Bunun üzerine 9 Haziran 1885 tarihinde bu defa Sadrazam, Dahiliye Nazırı tarafından Binbaşı Hinter'in faaliyetleri hakkında bilgilendirildi.⁶⁸ Hinter'in bölgeye gelerek etrafı gezmeye başlaması, farklı teşebbüslerde bulunması ve Mısır tarafından Zeyla ve civarının kendisine havale edildiğini söylemesi Bâb-ı Ali'yi harekete geçirerek Mısır Hıdivliği'nden gerekli bilgi istenmesine sebep oldu.⁶⁹

Osmanlı Devleti, Zeyla'daki gelişmeleri Mutasarrıf Ebubekir Şuheyî Paşa sayesinde takip ediyordu. 11 Nisan 1884 tarihinde Hinter'in bölgeye gelişi yine onun vasıtasıyla öğrenildi. Mısır Hükümeti adına mutasarrıflık yaptığı için Ebubekir Paşa mecburen orası tarafından görevlendirildiğini iddia eden bu kimseye gerekli alâkayı göstermek zorunda kalmıştı. Hatta Harar'a gitmek üzere istediği develeri verdiği gibi, oğlu Burhan Bey'i de refakatinde gönderdi. Ancak onun hareketlerini izlemeyi ihmal etmedi ve Zeyla'dan ayrıldıktan sonra bir müddet Harar'da ikamet ettiğini ve ardından Berbera ile Belhâr denilen mahallere de uğrayıp oralarda bir ay kaldığını öğrendi. Bir kez daha Harar'a gitmek isteyen Hinter yeni develer hazırlamasını dahi istemişti. Ebubekir Şuheyî Paşa Harar, Zeyla, Tecûra ve Belhâr'ın Hinter'e ihale edildiği şeklinde ahalinin sözler sarf ettiğini mektubunda oğluna haber vererek idaresindeki mahallerin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu konusunu Yemen valisine iletmesini istedi. Eğer vali bu konuda bilgi sahibi değilse ona kendilerinin "bendegân-ı Devlet-i Aliyye'den" olduklarının bildirilmesini ve Hinter ile ilgili haberlerin doğru çıkmasından korktuğunu ifade ediyordu. Aksi takdirde yirmi beş sene önce bağlandıkları devletin mülküne bir saldırı meydana gelirse haklarını koruyacaklarını ve hiç bir yabancı gücün bu toprakları ele geçiremeyeceğini haber veriyordu. Ahalinin ağzında dolaşan bu tarz ifadeleri hafife alamadığı için oğlu İbrahim'e bu mektubu yazdığını ve Burhan, Ahmed ve Kâmil isimli diğer oğullarının da yanında olduklarını bildiriyordu. İkinci kafilenin ise Recep ayında yola çıkacağından bahseden mutasarrıf, oğlu İbrahim'den Hudeyde'den alması gereken bakır parçaları ve diğer gerekli eşyayla birlikte hemen geri dönmesini istedi. Zira oğullarından Kâmil kabile işlerinden anlamadığı için geç kalmamak şartıyla Hudeyde'de yanında bulunan atları da satarsa elde edeceği parayla Aden'de bulunmayan bakırdan satın alması için ısrar etti.⁷⁰

Ebubekir Şuheyî Paşa'nın önceden bilinen katı tavırlılığı ve mektubundaki bazı ifadeleri sebebiyle idaresi altındaki toprakları bir İngiliz'e terk etmeyeceği kesin görünüyordu. Hudeyde'de bulunan oğlu İbrahim'i fazla miktarda bakır satın alması

68 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 25 Şaban 1302/7 Haziran 1300 tarihli Nezaret-i Umur-i Dahiliye'den Sadarete; Naûm Şukayr, a.g.e., s.572.

69 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 12 Ramazan 1302 tarihli Mısır Hıdivliğinden Zeyla'da bulunan Hinter isimli İngiliz'in ne sebeple orada bulunduğu araştırılmasını emreden belge.

70 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 15 Cemaziyelahir 1301 tarihli Zeyla mutasarrıfı Ebubekir Efendinin Hudeyde'ye ticaret etmek üzere giden oğlu İbrahim Bey'e mektubu.

için teşvik etmesindeki maksadı barut ve kurşun temin etmektir. Kafile idaresinden bahsetmesi de muhtemel bir çarpışma anında ona komutanlık görevi vermektir. Bölgenin konumu ve çevresiyle münasebeti sebebiyle bir İngiliz'in sıcak mevsimde müfettiş sıfatıyla gelip dolaşması aslında kısa zamanda bir askerî amaç gütmeye işaret ediyordu. Ama bazı kimselerin kalplerini celbederek kendilerine karşı fikirlerini yumuşatmaya yönelik olabilirdi. Mutasarrıfın elinde kesin deliller bulunmadığı için endişelerini Mısır yerine Yemen Valisine bildirdi. Valilik Hudeyde'de bulunan oğlu İbrahim'e doğrudan veya Hudeyde Mutasarrıflığı vasıtasıyla gerekli cevabı vermişse de tekrar durumunda nasıl bir yol izleyeceğini Dahiliye Nezaretine sordu.⁷¹

Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen yazıya göre Berbera limanına dair Lord Granvil'in 3 Ekim 1884 tarihli takririne üzerine ülkesine bir nota verilmesine karar verilmişti. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hukukunu 1877 senesinde İngiltere ile Hidivlik arasında imzalanan mukavelenin hükmü üzerine istinat etmediği ifade edildi.

"Berbera'nın dahil olduğu Somali arazisi eskiden beri müstemlekât-ı şâhânedan ma'düddür. Bu arazide gerek hükümdâr ve gerek halife-i müslimîn sıfatıyla padişahın nâmî dâima lisân-ı ta'zîm ve ihtirâm ile yâd ve livâ-yı Osmânî temevvüc eylemekte olup şimdiye kadar hiç kimse bu kıta üzerindeki hükûk-i hükümrânımız itirâz etmemiştir".

Bu konu İngiltere tarafından da kabul edilmekteydi. Hatta İngiliz hükümetinin bölgeye asker sevk etmesi için İstanbul'a teşvikte bulunması, Somali üzerindeki Osmanlı Devleti'nin hükümrânlık hukukunu tasdiki anlamına geliyordu.⁷²

İngiltere sefiri, Somali sahilleri üzerindeki Padişahın hükümrânlık hukukunun ülkesi ile Hidivlik arasında imzalanan 7 Eylül 1877 tarihli mukaveleneye ile tasdik edildiğini düşünüyordu. Çünkü mukavelenin beşinci maddesi Padişah'ın İngiltere hükümetine kesin teminat vermesi halinde tamamının uygulamaya gireceğini şart koşuyordu. İstanbul'daki sefirin birbiri ardına talepleri yıllarca cevapsız kaldığı için bu mukaveleye dayanarak İngiltere herhangi bir faaliyette bulunamıyordu.⁷³ Londra sefareti Berbera limanına dair Hariciye Nezaretinden aldığı notanın suretini Lord Granvil'e ilettili. Bu konuda Hükümet-i Seniyye tarafından İngiltere'ye teminat verildiği anda bu anlaşma bazı şartlar kabul edilirse kesin olarak uygulamaya konulacaktı.⁷⁴

18 Kasım 1884 tarihinde Zeyla'nın Padişah tarafından Hidivliğe verildiğini bildiren tahrirat İstanbul'a gönderildi. Buna göre Masavva Mutasarrıflığı'nın yukarısından Zeyla'ya kadar Kızıldeniz'in batı sahili Mısır'a bağlı kabul ediliyordu. Harar Emirliği toprakları da Hidivliğin idaresi altındaydı.⁷⁵

71 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/7, 17 Receb 1301/1 Mayıs 1300.

72 BOA, YEE, 118/45, lef:1, 12 Zilkade 1301.

73 BOA, YEE, 118/45, lef:3, 8 Teşrin-i evvel 1884.

74 A.g.y.

75 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 29 Muharrem 1302/17 Kasım 1884 tarihli Mısır Hidivliğinden gelen tahrirat.

Mısır Hidivliği 1874-1884 tarihleri arasında idaresi altında tuttuğu Zeyla ve civarında camiler inşa etti. Somali kabile reisleri kendi bölgelerinden mesul tutularak ülkenin iç bölgelerinde huzur sağlanarak tamamı itaat altına alındı.⁷⁶

Somali'nin Hint Okyanusu sahilindeki Re'sü'l-Hâfûn'a dikilen Osmanlı bayrağının durumu, bölgenin nasıl idare edildiği ve vergisinin nasıl tahsil edildiğinin araştırılması 24 Kasım 1884 tarihinde Hidivlik'ten tekrar soruldu. Osmanlı Devleti Somali'yi Mısır'a bağlı kabul etmekle birlikte daha önceden bizzat İstanbul tarafından nasıl idare edildiğini ise araştırmaktan geri durmuyordu. Yemen Valiliği'nden de Hidiv'in Berbera'ya gittiğinde Re'sü'l-Hâfûn'a diktirdiği bayrağın durumu, buranın idare tarzı ve vergisinin nasıl alındığını araştırması istenmişti. Özellikle Yemen vilayet kayıtlarında ve mahkeme sicillerinde buralarla ilgili her türlü malumatın birer suretlerinin süratle incelenerek İstanbul'a bildirilmesi talep edildi.⁷⁷

24 Kasım 1884 tarihinde elde edilen malumat ve mütalaalar İstanbul'a bildirildi. Mısır hükümetinin elinde tutulan defterlerden çıkarılan malumata göre Kızıldeniz'in batı sahillerini gezip dolaşmak maksadıyla 1284 (1867) yılında özel memuriyetle Hidivlik memurlarından Cafer Mazhar Paşa görevlendirilmişti. Bu memur Re'sül-Hâfûn'a Osmanlı bayrağını dikmişse de burasının idaresine dair başka bir faaliyette bulunmamıştı. Ardından Muhtar Paşa isimli başka bir memur aynı amaçla bu sahilleri dolaşmıştı. Son olarak 1292 (1875) senesinde Mısır hükümeti adına Mc Killop Paşa yeniden bu sahilleri dolaşarak Re'sül-Hâfûn'a tekrar Osmanlı bayrağını dikmişti. Öyle anlaşılıyordu ki ilk defa Cafer Mazhar Paşa'nın diktiği bayrak kaldırılmıştı. Fakat Mc Killop Paşa'nın diktiği bayrağın akıbeti en azından Mısır tarafınca bilinmemekteydi. Berbera'da idareyi tesis etmek, buraya gelen ticaret mallarının gümrüğünü almak ve diğer faaliyetleri yürütmek için bir görevli ile diğer hizmetliler tayin edildi. 1883 yılına kadar bu durum devam etti.⁷⁸

Son yıllarda Mısır'da meydana gelen olaylar ve birbiri arkasına gelen zorluklar, hükümetin bu bölgelerdeki nüfuz ve iktidarını zayıflattı. Asker ve nüfuz bakımından yapılacak bir şey kalmadığı için mevcut askerlerin de yardımına gidilemedi ve Berbera'nın terk edilerek tahliyesine, Harar'ın ise eski emiri Abdullah'a bırakılmasına karar verildi. Bu kadar sıkıntı içerisinde Harar'dan çekilecek olan asker ve memurlar o esnada Aden Emiri'nin Zeyla'ya yaptığı saldırıyı engellediler. Bunun üzerine yol güvenliği sağlandıktan sonra toplam 6.500 Mısır askeri ve diğer memurlar Zeyla'ya ulaşabildi ve bir müddet kaldıktan sonra Kahire'ye döndüler. Bundan böyle Masavva'ya kadar Kızıldeniz'in batı sahilini Mısır'ın elinde bulundurmasının imkânsızlığı anlaşıldı. Hatta sadrazamın bu konuda dikkati çekilirken güneydeki asker ve sivillerin kuzeye çekilmelerini zorlayan hususların Masavva'daki görevliler için de geçerli olduğu üzerinde duruluyordu. Dolayısıyla Mısır hükümetinin iç ve dış tehlikelere karşı korunamayacağını dikkate alınması istenmekteydi.⁷⁹

76 Robert Rinehard, *a.g.m.*

77 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 5 Safer 1302.

78 BOA, YEE, 118/39, 20 Rebiyülahir 1302 (6 Şubat 1885).

79 *A.g.y.*, Naûm Şukayr, *a.g.e.*, s.572.

"Mesele-i Sûdâniye'nin bidâyet-i zuhûrundan beri Sûdân'ın Habeşistan cihetindeki hudûdu muhafazaya memûr bulunan asâkir ve muvazzafın-i sâirenin tarik-i muvâsalatları mesdûd olarak tedricen zâd ve zahireleri mefkûd olmak derecelerine varmış olduğundan ve bunların ehil ve iyâllerıyla hâl-i mahsûriyyetten kurtarılmaları için vesâtat ve müşâreketiyle 1884 tarihinde (...) asâkir-i merkûme vesâirenin sâlimen Habeş arazisinden geçirilip olcânibe aldırılmalarına kesb-i muvaffakiyyet olunduğu gösterilmiş"ti.⁸⁰

Padîşah tarafından Mısır hidivine gönderilen fermanla kendi idaresi altındaki arazilerden hiç birisi herhangi bir sebeple yabancı bir devlete bırakılmayacaktı. Hidiv, Zeyla ve Harar'daki askerleri ile diğer memurlarını çektiğini İstanbul'a bildirince bu durum Meclis-i Vükelâ tarafından hoş karşılanmadı. Bölgenin derhal Osmanlı idaresine doğrudan alınmasının mevcut durumu bozacağı ifade edilerek Harar'dan Zeyla'ya gelen asker ve memurların orada bekletilmesi ve Yemen vilayetinden bir memur giderek buraların idaresini ele alıncaya kadar oradan ayrılmamaları istendi.⁸¹

Mısır asker ve memurlarının Zeyla'dan çekiliş sebeplerinin başında, Harar da dahil olmak üzere, buradaki görevlilerin masraflarının çokluğu, gelirlerin bunları karşılayamaması, iç bölgelerin denize uzaklığı ve daha da önemlisi Mısır'ın kendine mahsus gemilerinin bulunmamasıdır. Bu yüzden 29 Muharrem 1302 (18 Kasım 1884) tarihinde Masavva'dan Zeyla'ya kadar arazinin Osmanlı Devletine devrine ait olduğu konusundaki tahrirat, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da görüşüldü.⁸² Harar, Berbera ve Zeyla 13 Mayıs 1885 tarihinde boşaltılmış ve bölgede büyük bir idari boşluk meydana gelmişti.⁸³

Zeyla Vergisi:

Kıbrıslı Tevfik Paşa tarafından Yemen'de idarenin 1265 (1849) yılında yeniden tesisi esnasında Zeyla İskelesi de Hudeyde'ye bağlı bir müdürlük haline getirilmişti. Devlete bağlı her idarî birim gibi burası da belli miktarda bir vergiyi Yemen Mal Sandığı'na ödemekle mükellef tutuldu. Ancak bu vergi "seneviyye veyahut mâl-ı gümrük ve rûsûmât-ı sâire hüküm ve nâmında olmayıp" miktarı herhangi bir şekilde belirlenmemiş olan ve "bâc" adı verilen sadece ruğan yağundan, zenci esir ticaretinden ve Habeş mallarının gemilere yüklenmeleri esnasında alınmaktaydı. Bu müdürlükte ikamet eden ahali herhangi bir miktarda para olarak vergi vermekle mükellef değildi. Habeş ülkesine yakın bir mesafede bulunması dolayısıyla konumu göz önünde bulundurularak buradaki Osmanlı idaresinin devamı gerekiyordu. Zenci esir ticareti Pa-dîşahın emriyle devletin her tarafında olduğu gibi Zeyla'da da yasaklanınca buranın geliri oldukça azaldı. Bu açığı kapatmak için Habeş malları vergisinin artırılarak ticaretle meşgul olanların rencide edilmemesi ve ahalinin himayesine önem verilmesi istendi. Mısır Hidivliği'ne devredildiği tarihe kadar Zeyla'nın ödemesi gereken ve yıllara göre değişen vergi miktarları aşağıdaki gibi belirlenmişti⁸⁴:

80 BOA, Mühimme-i Mısır Defteri, n.15, s.91-92, 26 Ra 1305.

81 BOA., YEE, 118/47, 7 Safer 1302..

82 A.g.y.

83 Naûm Şukayr, a.g.e., s.571-572.

84 BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, n.22470, 25 Şevval 1279.

1266-1269 (1850-1853)	500 riyâl
1270 (1854)	600 riyâl
1271 (1855)	1.000 riyâl
1272 (1856)	1.800 riyâl
1273 (1857)	2.000 riyâl
1274-1277 (1858-1861)	3.000 riyâl

Maliye Nezâreti Vâridât Muhasebesi'nin 1853 yılı defterinde Zeyla'nın "bedel-i maktû'î" 500 riyâl olarak kaydedilmiş ise de 1854 senesinden itibaren herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Hatta Yemen eyaleti mutasarrıfının 1854-1861 yılları arası ile gönderdiği tahrirâtta bu iskelenin hasılatının miktarının bilinmediği anlaşılmıştır.⁸⁵ 1863 yılında Yemen mutasarrıfı tarafından gönderilen yazıda Zeyla'nın da diğer Yemen gümrüklerinden olduğu, Vâridât Muhâsebesince gösterilse dahi, bu iskele ile ilgili kayda rastlanmamıştı. Zaten buradaki ticaret mallarından "bâc" alınmaktaydı. Buradan diğer gümrüklere gitmek üzere gemilere tezkeresiz yüklenen eşyaların gümrük vergisi varılan limanlarda alınmaktaydı.⁸⁶

Fransa'nın Aden Konsolosu'nun öldürülmesi olayına adı karışan eski müdür el-Hâc Ali Şârmârkî ve onun Hudeyde'deki kefilî Avz b. el-Fakîh ile diğer kişilerin tevkifleri esnasında yargılanamadan vefat etmeleriyle buranın idarî konumu tehlikeye girdi. Neticede bu hadisenin meydana gelmesiyle birlikte 1277-1279 (1862-1864) yıllarına ait vergi ödenemedi. 1280-1283 (1865-1868) yıllarına ait yıllık 2.000 riyâl vergisinin toplanarak Yemen mal sandığına ödenmesi için Hudeyde'nin seçkinlerinden Seyyid Ali Harun ve Zeyla Müdürü Ebûbekir Şuheyimî görevlendirildiler. Onlara bu konuda sancak merkezinin ileri gelen tüccarlarından Mahbûb Ağa kefil oldu. Vergi miktarının 1.000 riyâl eksik tutulmasının sebebi olarak zenci esir ticaretinin yasaklanmasıyla buranın gelirlerinin büyük oranda düşmesi gösterildi. Belirlenen miktarın üçte bir oranında azaltılması buranın eski idarî bağıllığının yeniden sağlanmasında bir fedakârlık olarak görüldü. Yaklaşık iki buçuk yıl ödenmeyen vergi için bölgede yapılan ticaret hacmi ile ilgili defter, Müdür Ebubekir Şuheyimî'den istendi ve incelendikten sonra gereğinin yapılmasına karar verildi.⁸⁷ Divân-ı Muhâsebât'a sevk edilen Zeyla İskelesi'nin vergisinin 1280-1283 yılları arasında üç yıl boyunca ihalesinin Seyyid Ali Harun'a verilmesi kararlaştırıldı.⁸⁸

Zeyla'nın Mısır'a devredilmesi öncesinde 21 Haziran 1875 tarihli Hatt-ı Hümâyûn'da burasının Hudeyde Sancağı'na bağlı Afrika kıyısında "müfrez bir halde" bir iskele olduğu belirtilmekteydi. Bu sebeple daha verimli konuma getirilmesinin iyi bir idareyle mümkün olacağı anlaşılmıştı. İstanbul tarafından doğrudan idare edilmeyecekse sorumluluğunun hazineye 15.000 altın vermesi karşılığında bir baş-

85 A.g.y., 16 Safer 1280 tarihli Vâridât Muhâsebesi yazısı.

86 A.g.y., 15 Rebiülevvel 1280 tarihli Yemen Mutasarrıfı'nın yazısında kendisinin Zeyla'dan yüklenen eşyaların gümrüğü konusunda sorumlu olmadığını belirtmişti. Zira mülkiye memurlarının sorumluluğunda vâridât rûsumâtı bulunan kişinin Hazine adına bunu toplaması gerekiyordu.

87 A.g.y.

88 A.g.y., 24 Rebiülâhire 1280 tarihli Divân-ı Muhâsebât yazısı.

kasına devredilmesi daha uygun görüldü.⁸⁹ Sonuçta hazineye yıllık 15.000 altın yani 3.000 kese vergi vermesi karşılığında Hidiv'e devredilmesi kararlaştırıldı.⁹⁰

25 Ağustos 1875 tarihinde bu devir karşılığında alınacak verginin Mısır'ın başka bölgeler için vermekte olduğu meblağa ilave edilerek alınması konusunda hazinece gerekli muamelenin yapılması istendi. 15.000 Osmanlı lirasının 1291 (1874) senesinden itibaren hazineye ödenmesi konusunda Bab-ı Ali'nin talebi üzerine Mısır hükümetinin bir memur görevlendirdiği Yemen valiliğine bildirildi.⁹¹

Mısır Zeyla idaresinin kendisine devrinden hemen sonra belirlenen miktarda vergiyi ödemeye başladı. Ancak zaman zaman verginin ödenmesinde aksaklıklar çıktı. Özellikle 1882 yılında Mısır'ı İngiltere'nin bu verginin tahsili tamamıyla durdu.

24 Mart 1887 tarihinde Bab-ı Ali'den Hidivliğe gönderilen telgrafta Zeyla İskelesi'nin eskiden olduğu gibi doğrudan İstanbul'a bağlanması istendi. Hatta 7 Kasım 1885 tarihinde bizzat sadrazam Zeyla ve Masavva'dan yukarıda yer alan Kızıldeniz'in batı sahillerinin gelirleriyle masraflarının artık karşılanamadığını belirtmekteydi. Oysaki buraların devredilişinin en önemli sebeplerinden birisi bu husustu. Ama 18 Kasım 1884 tarihinde bile Mısır'ın idaresindeki Kızıldeniz sahillerinin gelirleriyle masraflarının bir türlü denk getirilemediği anlaşılmıştı.⁹²

Osmanlı Devleti, Zeyla vergisinin gecikmesi konusunda Hidivliği uyarmaya devam etti. 1302 (1885) ve 1303 (1886) yıllarına ait toplam 30.000 altının Osmanlı Bankası'nın İskenderiye şubesindeki hazine hesabına yatırılması 8 Haziran 1887 tarihinde istendi.⁹³ Bunun üzerine Hidiv Mehmed Tevfik Paşa 12 Zilkade 1304 (2 Ağustos 1887) tarihinde bu iki yıla ait toplam 30.000 altın tutan verginin son durumu hakkında bilgi verdi. Maliye Nezareti ile yapılan görüşme neticesinde bu vergi artık iki taksit halinde ödeniyordu. 1885 senesine ait verginin birinci taksidi olan 7.500 altın 12 Eylül 1886 tarihinde, ikinci taksidi ise 12 Mart 1887 tarihinde Osmanlı Bankası İskenderiye Şubesi'ne yatırıldı. 1886 senesine ait vergi de aynı şekilde iki taksitle ödenecekti.⁹⁴

Zeyla'nın doğrudan Osmanlı Devleti idaresine döndürülmesi 17 Kasım 1887 tarihli telgrafta bildirilince Mısır hazinesi Osmanlı Devleti'ne ödemek zorunda olduğu yıllık 15.000 altın tutarındaki vergiden muaf tutulması gerektiğini ileri sürmüştü.⁹⁵ Ancak doğrudan İstanbul'a bağlanması geciktiği müddetçe vergisi de bir mesele olarak

89 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, dosya no: 3-A, sıra: 43, 17 Cemaziyellevvel 1292/3 Cemaziyelâhir 1292 tarihli Hatt-ı Hümayûn; Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s.155-156.

90 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/53, 7 Juillet 1875 tarihli Hariciye Nezareti'nin Fransızca sirküleri.

91 BOA, YEE, 118/42, 25 Receb 1292 (Maliye Hazinesinden Divan-ı Hümayun'a verilen ilmühaber).

92 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 12 Kanun-ievvel 1303 tarihinde Bab-ı Ali'den Mısır Hidivliğine çekilen telgraf.

93 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/21, 16 Ramazan 1304.

94 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 12 Zilkade 1304 tarihli Mehmed Tevfik'ten sadrazama gönderilen yazı; 22 Zilkade 1304 tarihli Maliye Nezareti'ne 1302 tarihli verginin yatırıldığı ve 1303 tarihli olanın da yatırılacağına dair olan vergi.

95 BOA, YEE, 118/64, 10 Cemaziyellevvel 1307.

kalmaya devam etti. 5 Eylül 1888 tarihinde verginin beş seneliği karşılığında % 8 faiz ve diğer şartlarla 75.000 Osmanlı altınının İstanbul Bankası'ndan borç alınması konusunda Maliye Nezareti'nin tezkeresi Meclis-i Mahsûs-ı Vükela'da görüşüldü⁹⁶ ve hazırlanan mazbata 10 Eylül 1888 tarihinde Padişah'a arz edildi. Kısacası beş senelik vergi miktarı 60.000/70.000 lira tutan Zeyla bu para karşılığında Hidivliğin elinde kalmaya devam edecekti. Padişah bu gelişmeyi uygun bulmadı. Çünkü bazı yabancı devletler oralarda kendilerine müstemlekeler kurma peşindeydiler. Devletin bir parçası kabul edilen bu bölgeden gerektiği gibi istifade edilemediği ortadayken, bir de vergisinin borçlanma yoluyla alınması doğru değildi. Bu yüzden mevcut vergilendirme tarzından vazgeçilerek Zeyla'nın doğrudan İstanbul'a bağlanmasını bizzat Padişah da istiyordu.⁹⁷

Bütün bu gelişmelere rağmen Zeyla hâlâ Mısır idaresinde görüldüğü için vergisinin ödenmesi devam etti ve 1305 (1888) senesi Ağustos ayına ait 7.500 liralık ikinci vadesi 12 Şubat 1889 tarihinde Osmanlı Bankası'ndan çekildi. Hidivlik hazinesine ödenmesi gereken 5.125 Mısır altını bu miktardan çıkarıldıktan sonra bakiyesi olan 1.600 Osmanlı altını hazineye devredildi.⁹⁸ Bu verginin 1888 mali yılının iki taksidi ve 1889 yılı mali yılının ilk taksidi toplam 22.500 Osmanlı lirası tutmaktaydı. Ancak Hidivlik Osmanlı Devleti adına bazı ödemelerde bulunduğundan bunlar Zeyla vergisi toplamından düşürüldü.

Taşoz Adası 1886 senesi askeri bedeli	562 lira 60 kûsur
Kavala Vergisi (1887 yılı)	244 lira 90 kûsur
Nizamiye Daireleri Maaşlarının Ödenmesi	183 lira 50 kûsur 73 santim
Bahriye Daireleri Maaşlarının Ödenmesi	5.713 lira 79 kûsur 8 santim
Dahiliye Daireleri Maaşlarının Ödenmesi	691 lira 53 kûsur 50 santim
Maliye Daireleri Maaşlarının Ödenmesi	426 lira 60 kûsur 35 santim
Askerî Tekâüt Sandığı	137 lira 12 kûsur 50 santim
Maliye Daireleri Maaşlarının Ödenmesi (Tekrar)	59 lira 44 kûsur
Toplam	7.211 lira 99 kûsur 75 santim
Askerî Tekâüt Sandığı Aidatı (Emeklilerin maaşından kesilmediği için)	- 6 lira 87 kûsur 50 santim
Toplam	7.205.12 kûsur 25 santim

Toplam 7.205 lira 12 kûsur 25 santim maaş tutarı ve harcama Hidivlik hazinesinden ödenmekteydi. Haliyle Zeyla vergisinin üç taksidi olan toplam 22.500 liradan bu miktarlar düşürülence toplam ödenecek miktar 16.102 lira 27 kûsur ve 75 santim olarak belirlendi.⁹⁹

26 Ekim 1889 tarihinde Hidivliğe yazılan ve Osmanlı Bankası'na havale edilen Zeyla vergisinin 1886 senesinin Ağustos taksidi olan 7.500 liranın Mısır hazinesine

96 BOA, YEE, 118/63, 27 Zilhicce 1305.

97 BOA, YEE, 118/63, 4 Muharrem 1306.

98 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 11 Ceziyelevvel 1306 Maliye Nezareti.

99 A.g.y., 3-A/35, pusula suretidir.

ait kısmı hesap edildi. İndirilmesi düşünülen akçenin ilerde işleyecek altı aylık taksidin banka idaresine verilmesi ile ilgili yazıya verilen 14 Ocak 1889 tarihli cevapta Ağustos taksidi olan 7.500 liranın 6.581 Mısır altınına denk düştüğü ifade edilmişti. Osmanlı tarafı hesabına harcanan 5.620 Mısır altının senetleri ve diğer evrakları kapıkethüdalığı vasıtasıyla hazineye gönderildi. Geriye kalan 960 Mısır altının da banka idaresine tediye edileceği bildirildi.¹⁰⁰

1890 yılından itibaren bu verginin on beş yıllık bedeli olan 225.000 liranın Osmanlı Bankası adına Mısır tarafından ödenmesi için otuz kıta kambiyo pusulası 17 Kasım 1889 tarihinde gönderildi. Mısır Fevkalade Komiseri Ahmed Muhtar Paşa 10 Aralık 1889 tarihinde bu verginin ödenebilmesi için gerekli kambiyoaların gönderilmesine rağmen verginin geciktirilip verilmemesinin Hidiv tarafından da normal görülmediğini belirterek ödemenin kolaylaştırılması ve hızlandırılmasını talep etti. Aslında Zeyla'nın idaresinin İngilizlerin eline geçmesine rağmen vergisinin Mısır maliyesine yüklenmesi bir haksızlık olarak görülüyordu. Bu vergi Mısır hazinesinden ödense bile İngiltere'nin namına ödenmesi gerekiyordu. Hidiv'e göre ise daha önce başka hadiselerde görüldüğü üzere İngilizler böyle bir ödemeyi yine Mısır maliyesine yükleyeceklerdi.¹⁰¹ Zaten Mısır'a İngilizler girdikten sonra Zeyla'nın vergisinin de İngiltere'den alınması gerektiği ileri sürülmeye başlandı. Lord Salisbury ise Mısır meselesinin düzenlenmesinin Zeyla vergisinin ödenmesinden önce geldiğini bildirdi. Hatta Mısır meselesi hallolmadan Zeyla'nın doğrudan Osmanlı idaresine geçişi zor görünüyordu.¹⁰²

Mısır hükümetinin 1891 yılı bütçesi yayınlandığında Osmanlı Devleti'ni temsilen orada bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa toplam bütçenin 9.820.000 lira tuttuğunu ve bunun 9.320.000 lirasının masrafla kapatıldığını ve geriye 500.000 lira varidat görüldüğünü fark etmişti. Bütçede Zeyla vergisinin çıkarıldığını görünce bu durumu Osmanlı Devleti'nin hukukuna taarruz olduğunu bildiren yazısı Meclis-i Vükelâ'da okundu.¹⁰³ Mısır meselesi henüz halledilmediği için ona bağlı topraklar da İngilizlerin idaresinde kabul olunacağından Zeyla vergisinin bu takdirde İngiltere tarafından ödenmesi yönünde fikir beyan edildi. Lord Salisbury ise ödemenin bu şekilde kalmasının sebebini Mısır'a bağlı bu yerlerdeki memurların henüz tahliye edilmesine bağladı. Osmanlı devlet adamlarının endişesi ise Mısır veya İngiltere tarafından buranın vergisi ödenmeyecek olursa, Zeyla üzerindeki haklarının ortaya çıkacak boşluktan dolayı kaybolması ihtimali idi. Bu yüzden Londra Sefareti vasıtasıyla İngilizlerin elinde geçici olarak kaldığı müddetçe tertip edilen vergisinin ödenmesi için teşebbüste bulunulmaktaydı.¹⁰⁴

100 A.g.y., 3-A/30, Gurre Rebiülevvel 1307.

101 BOA, YEE, 118/65.

102 A.g.y., 118/70, 14 Cemaziyelâhir 1307.

103 A.g.y., 118/68, 16 C 1308.

104 A.g.y., 118/69, 11 Şaban 1308/10 Mart 1307/22 Mart 1891.

Zeyla'nın Tekrar İstanbul'a Bağlanması:

İngilizler 1882 yılında Mısır'ı işgal edince Hidivlik Kızıldeniz sahili ve iç bölgelerdeki asker ve memurlarını çekmeye başladı. Bunun üzerine buraların yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlılığı gündeme geldi. İstanbul'dan buralarda meydana gelecek boşluğu doldurabilecek asker ve memurların bölgeye sevk edilmeleri gerekiyordu. İngilizler bir taraftan Mısırlıların çıktıkları yerlere gelerek buralarda Mısır meselesi çözümlenene kadar beklemeye karar verdiler. Diğer taraftan ise Osmanlı Devleti adına buraları idare eden Mısır'ın mükellefiyetlerini yerine getirmediler.

Osmanlı Devleti bu iskeleleri eskiden olduğu gibi kendi hakimiyetinde tutabilmek için 9 Ekim 1887 tarihinde Kızıldeniz'e Donanma-yı Hümayun'dan iki veya üç gemi ile deniz kuvveti tayin etti. Ayrıca askerler için lazım olacak barakaları nakletmek için de Bahriye Nezareti'nden iki nakliye gemisi tahsis edildi. Zeyla'nın doğrudan İstanbul'a bağlanması kararlaştırıldıktan sonra gerekli faaliyetin yapılması askerî yetkililere bildirildi. Hidivlik bu karardan kesin olarak 9 Kasım 1887 tarihinde haberdar edildi.¹⁰⁵ 8 Aralık 1887 tarihinde ise bu karar hakkında Hidivliğin görüşü İstanbul tarafından soruldu.¹⁰⁶

Kızıldeniz'de Avrupalı devletler kendi aralarında bir rekabet ortamına girmişler ve ele geçirecekleri noktaları kararlaştırmaya başlamışlardı. 22 Nisan 1888 tarihinde İtalyanlar Zeyla'yı da almak isteyince İngilizler buranın eskiden olduğu gibi doğrudan İstanbul'un idaresinde kalmasını istediler. Buna rağmen Zeyla üzerine müzakereler yapmaktan çekinmemekteydiler. Afrikalı Müslümanların hukuku konusunda Osmanlı Devleti'nin istemediği yönde bir gelişme konusunda eskiden beri dostluk anlaşması yaptığı İngiltere'nin davranışının yanlışlığı ortadaydı. Artık buranın Mısır meselesinin bir parçası gibi takdim edilmesi de doğru değildi. Bölgede Osmanlı Devleti hukukunun korunması için bu meselenin Padişah iradesinde belirtildiği gibi derhal çözümlenmesine karar verildi.

Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da 3 Ekim 1887 tarihinde hükümetçe alınması gereken tedbirler görüşülerek bir mazbata hazırlandı. 22 Nisan 1888 tarihinde Zeyla'nın doğrudan İstanbul'a bağlanabilmesi için gerekli askerî tedbirler Bâb-ı Seraskeri tarafından tetkik edildi ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da müzakere olunduktan sonra gerekli karar alındı. Çünkü II. Abdülhamid, Zeyla'nın doğrudan doğruya İstanbul'a bağlanmasını emretmişti. Askerî Teftiş Komisyonu aynı mesele hakkında hazırladığı raporda Zeyla'ya gönderilecek bir bölük Osmanlı askerinin yeterli olamayacağını, ileride şartlar müsait bulunduğu bunların sayısı ile erzak, cephane ve diğer levazımata artırılmasını, her türlü ihtimale karşı Sch neider tüfekleriyle silahlanmış en az bir tabur askerinin gönderilmesini talep etti. Tabur ve gemilerin komutasına getirilecek askerinin en az miralay rütbesinde Arapça ve yabancı dil bilen "muktedir, aff ve mücerreb" birisi olması, mülkiyeden bir kaymakam tayininden ziyade bu

105 A.g.y., 118/62, lef:2, 21 Muharrem 1305.

106 BOA, Mümtâze-Kalem-i Mısır, 3-A/43, 22 Rebiülevvel 1305 tarihli Mısır Hidivliği'ne yazı.

askerî yetkiliye mutasarrıflık görevinin de verilmesi, "müteşerri' ve mütedeyyin" bir nâib tayin edilmesi, oranın havasının farklılığından dolayı askerlerin sıhhatlerinin bozulmaması için taburlara gerekli tıbbî malzeme ile birlikte iki doktor ve iki eczacı gönderilmesi, gidecek her askere ikişer kat beyaz elbise verilmesi, suyun askeri bölgeye uzak olması dolayısıyla mataralarının da ikişer adet verilmesi, tenekeden yapılan mataraların sıhhi bulunmaması dolayısıyla hem Zeyla'ya hem de başka sıcak memleketlere gideceklerin mataralarının deriden imal edilmesi, orada barakalar yapmak için kereste ve su taşımak üzere fazla miktarda deve satın alınması, sevk edilecek askerlerle birlikte yeterli miktarda akçe gönderilmesi, Cidde'ye kadar gidip gelen posta vapurunun Zeyla'ya kadar gitmesi, gerektiğinde deniz suyunun kullanılabilmesi için sahilde makineler bulundurulması hususları bir mazbata halinde takdim edildi. Ayrıca Kızıldeniz donanmasına ilave olarak bu mahalle Tersâne-i Amire tarafından iki gemi daha gönderilmesi, Almanya'dan gelen barakalara benzeyen ve her biri bir bölük alacak genişlikte Tophâne-i Amire'ye dört baraka inşa ettirilmesi, asker ve barakaları taşımak üzere Bahriye tarafından iki nakliye vapuru tahsis edilmesi, askerî ihtiyacı karşılayacak kadar deniz suyunu temizlemek için Bahriye ve Berriye bütçelerinden karşılanmak üzere su makineleri alınması, askerlere ilave olarak marangoz, taşçı, duvarcı, nakkaş, badanacı gibi kireç imalinde ve diğer sanatlarda askerler ve çavuşlar ile çalışkan zabıtlardan oluşan bir istihkâm bölümünün teşkil edilip gönderilmesi, her askere ikişer adet fanila ile birer yağmurluk, başlarından omuzlarına kadar inen birer adet ketfiyye, kumandanlık ve mutasarrıflık için liva rütbesinde bir zatın seçilerek buna yardımcı olmak üzere kaymakam rütbesinde başka birinin gönderilmesi, gerekli masraflar için lazım gelen akçenin yeterli miktarda olması üzerinde duruldu.¹⁰⁷

Somali meselesi devletin gündeminden hiç düşmediği için zaman zaman bu konuda önceki dönemlere ait kayıtlara ihtiyaç duyulmaktaydı. 4 Ağustos 1894 tarihli iradeden anlaşıldığına göre saraydaki kayıtlarda Somali hakkında gerekli malumat bulunmadığı için Bâb-ı Âli'de bulunan belgelerin gönderilmesi talep edilmişti.¹⁰⁸

Zeyla'nın eskiden beri Yemen Vilayeti'ne bağlı olduğu hatırlatılarak imtiyazının hiçbir zaman Mısır'a devredilmediği, bu konuda Sadrazamlık Makamı'nın yanlış bilgi sahibi olduğu belirtilmekteydi. Aksi takdirde Zeyla üzerinde padişahın hakimiyet hukukuna hâle gelmesi muhtemeldi. Herhangi bir yabancı devletin buraya tecavüz edemeyeceği ısrarla ifade edildikten sonra Zeyla'ya kafi miktarda asker sevki Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da müzakere edilerek alınan karar 15 Eylül 1894 tarihinde II. Abdülhamid'e bildirildi.¹⁰⁹

Mısır birliklerinin Zeyla'dan çekilmeleri Harar Emiri'nin burayı ele geçirmesi neticesinde değil, bilakis bölgede bulunan asker ve diğer memurların her türlü imkândan mahrum kalmaları üzerine gerçekleşti. Harar'da bulunan Osmanlı askerleri Zeyla'ya

107 BOA, YEE, 118/62, 11 Şaban 1305.

108 BOA, İrade-Hususi, n.11, 2 Safer 1312.

109 BOA, YEE, 118/71, 15 Rebiülâhîr 1312.

gelerek 1884 yılında burada yeniden hakimiyeti tesis ettiler ve devlet tarafından vergisinin alınmasında on yıllık borçlanmaya dahi gidilebileceği belirtildi. Bu esnada, Zeyla doğrudan İstanbul'a bağlansa da, kısa süre sonra geçici süreyle İngiliz askerlerinin şehre girmeleri engellenemedi.

Osmanlı Devleti Almanya ile birlikte I. Dünya Savaşı'na girme aşamasında Habeşistan kralı Lij Yasu'yu kendi saflarına çekmek için Zeyla'dan Belhâr'a kadar 120 km.lik sahil şeridini kendisine vermeyi kabul etti. Ancak İngilizler ve Fransızlar bu gelişme üzerine harekete geçerek zaten Müslüman olduğunu gizlemeyen ve Osmanlı Devleti'ne karşı dostluğuyla bilinen kralı tahtan indirdiler. Böylece Osmanlı Devleti'nin Zeyla'daki hakimiyeti fiili olarak 1916 senesinde sona erdi. İngilizler bölgeye yerleşince burayı önce Indian Office'a daha sonra Foreign Affairs'e bağladılar.¹¹⁰

110 Robert Rinehard, *a.g.m.*